TEKSTY ŹRÓDŁOWE
DO NAUKI HISTORJI W SZKOLE ŚREDNIEJ

ZESZYT 3a

CHATTI I ARAM
(MAŁA AZJA I SYRJA)

W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PRZEDSTAWIŁ

DR. MOJŻESZ SCHORR

PROF. UNIWERSYTETU JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE

TREŚĆ NRU 3a:

A. PAŃSTWO CHATTI

I. Traktaty dyplomatyczne

1. Układ przymierza między Murszilem II. królem Chatti a Duppi-teszupem królem Amurru.
2. Układ pokoju między faraonem Ramsesem II a Chattuszilem III królem Chatti (1272).

II. Listy królewskie

3. List Szuppiluliuma króla Chatti do faraona Amenofisa IV.
4. List króla Chattuszila III do Kadaszman-Enlila króla Babilonji.
5. List królowej Egiptu do królowej Chatti.

III. Pamiętniki historyczne

6. Pamiętniki króla Chattuszila III.

IV. Zabytki kultury

7. Modlitwa o wyleczenie z choroby.
8. Zaprzysiężenie wojska na wierność dla króla.
9. Klątwa na miasto zdobyte.
10. Kodeks prawa Chettyckiego.

B. STAROŻYTNA SYRJA

I. Pomniki historyczne państewek aramejskich.

a) Państewko Ja'udi czyli Szam'al

1. Napis Kilamu, księcia Ja'udi.
2. Napis Panammu I na cześć boga Hadada.
3. Napis Bar-Rekuba na cześć ojca Panammu II.
4. Bar-Rekuba napis nad budowlą

b) Państewko Chamat

5. Napis Zakira, króla Chamat.
6. Napisy na grobowcach kapłanów księżyca w Nerak.

II. Z piśmiennictwa staro-aramejskiego

7. Opowieść o mądrym Achikarze (VII w. przed Chr.).

KRAKÓW — 1927

NAKŁADEM KRAKOWSKIEJ SPÓŁKI WYDAWNICZEJ

DRUK W. L. ANCZYCA I SPÓŁKI W KRAKOWIE

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Uniwersytetu w Białymstoku
FUW0078948

„Kto doprowadza ucznia do tego, aby samodzielnie wy-
biał sobie wiadomości historyczne przez studjum opisów
ółczesnych i innych materjałów źródłowych a choćby tylko
rzez lekturę dzisiejszych dzieł historycznych, ten już kształ-
je naukę historji w myśl zasady pracy produktywnej" —
owiada w swem *Pojęciu szkoły pracy* najwybitniejszy jej
eoretyk w Europie Jerzy Kerschensteiner (5 wyd.
z r. 1922, str. 67).

Już od końca XIX wieku utrwaliło się w literaturze pedagogicznej Zachodu przekonanie, że wyłączne panowanie metody akroamatycznej odbiera szkolnej nauce historji przeważną część jej prawdziwie kształcącej wartości. Dzisiejsza nauka historji, obarczająca przedewszystkiem pamięć młodzieży, nie może rozwijać w niej krytycyzmu w tej mierze, jakby to zdołała uczynić przez częściowe przynajmniej oparcie się na bezpośredniej znajomości najważniejszych choćby źródeł. Toteż w różnych narodach podjęto próby zużytkowania wybranych źródeł historycznych do nauki historji. Próby te znalazły gorące poparcie w spółczesnej teorji pedagogicznej, pragnącej szkołę dzisiejszą przekształcić na „szkołę pracy", w której uczeń wyszedł z roli litylko receptywnej a własnym wysiłkiem umysłowym mógł dochodzić do pojęcia prawd naukowych. W zakresie nauki historji stawia szkoła pracy bezwzględny postulat oparcia jej na źródłach.

Pragnąc zadość uczynić tak ogólno-pedagogicznym wymaganiom, jak i potrzebom samej nauki historji, Ministerstwo W. R. i Ośw. Publ. w swych programach zaleca nauczycielstwu polskiemu zaznajamianie młodzieży z źródłami historycznemi. Ale wprowadzenie nowego kierunku do nauki historji w szkole napotyka u nas niezwykle dotkliwe przeszkody w braku odpowiednich wydawnictw pomocniczych. Kiedy narody zasobniejsze posiadają całe bibljoteki źródeł historycznych do użytku szkoły przeznaczonych, u nas niedostępne są wydania najbardziej podstawowych tekstów, które mogłyby w całości być przez młodzież czytane. Uwzględniając wzorowe publikacje zagraniczne tego rodzaju, podjęła Krakowska Spółka Wydawnicza wydawnictwo

TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH
DO NAUKI HISTORJI W SZKOLE ŚREDNIEJ

W 60 zeszytach jednakich rozmiarów (po 32 strony druku) i jednakowej, możliwie najniższej ceny przyniosą *Teksty źródłowe* wybór materjału źródłowego, któryby towarzyszyć mógł nauce od samych początków, od starożytnego Egiptu, aż do historji naszych dni. Opracowanie *Tekstów źródłowych* powierzone zostało najznakomitszym uczonym polskim, dającym gwarancję znajomości materjałów źródłowych z pierwszej ręki, nie z cudzych streszczeń i kompilacyj. Mimo wielkich trudności — autorowie niektórych zeszytów musieli dla opracowania ich wyjeżdżać do bibljotek zagranicznych — wydawnictwo dało się całkowicie zorganizować dzięki pełnemu zrozumieniu potrzeby tego rodzaju pracy przez uczonych polskich i obecnie dobiega końca. W ciągu najbliższych miesięcy 60 zeszytów *Tekstów źródłowych* znajdzie się w rękach nauczycieli i młodzieży, przynosząc obfity materjał na 120 arkuszach druku bardzo zwartego.

Wydawcy zdają sobie sprawę z tego, że *Teksty źródłowe* nie zastąpią z jednej strony podręcznika szkolnego, a z drugiej — ustnego wykładu nauczyciela nie uczynią całkowicie zbędnym; wszak przy największych rozmiarach wydawnictwa nie jest możliwy taki dobór tekstów źródłowych, któryby potrafił zamknąć w sobie całą sumę potrzebnych wiadomości historycznych — zawsze muszą być one nietylko objaśniane, ale wiązane i uzupełniane przez nauczyciela. Jednakże wydaje się rzeczą prawdopodobną, iż *Teksty źródłowe* w obecnych rozmiarach i doborze okażą się pierwszorzędnem ułatwieniem pracy nauczyciela a zarazem umożliwią samodzielny wysiłek uczniowi przez zetknięcie go bezpośrednie z źródłem żywem, ciekawem i autentycznem.

Zarazem liczą się wydawcy i z tą ewentualnością, że większość nauczycieli nie będzie mogła całości *Tekstów źródłowych* wyzyskać przy swoim wykładzie, stąd też poszczególne zeszyty tak zostały opracowane, aby każdy stanowił całość dla siebie, aby nauczyciel stosownie do swego zdania i uzdolnienia, stosownie także do czasu, którym rozporządza, i okoliczności, które uwzględnić prze-

168
64349

CHATTI I ARAM
(MAŁA AZJA I SYRJA)

W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PRZEDSTAWIŁ
DR. MOJŻESZ SCHORR
PROF. UNIWERSYTETU JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE

UNIWERSYTET WARSZAWSKI BIBLIOTEKA WYDZIAŁ B-SLOWO
1901/3a

A. PAŃSTWO CHATTI.

Jeszcze niedawno temu wiadomości o państwie i narodzie Chettytów ograniczały się do okolicznościowych wzmianek w księgach biblijnych, uzupełnianych przez pomniki egipskie i assyryjskie [1].

Dopiero w r. 1906 ekspedycja niemiecka pod przewodnictwem Hugona Winclera odkryła w ruinach *Boghazköi*, niedaleko Angory, na prawym brzegu rzeki Halys (dziś Kisil-Irmak) stolicę dawnego państwa Chettytów *Chattusas* wraz z państwowem archiwum, przechowanem w jednem skrzydle pałacu królewskiego, mieszczącem w sobie około 20.000 fragmentów tablic glinianych. Ten bogaty zbiór zawiera najcenniejsze dokumenty historyczne, treści polityczno-państwowej (układy międzypaństwowe i korespondencję dyplomatyczną, edykty królewskie) z XV i XIV wieku przed Chr., okresu rozkwitu państwa Chatti, którego początki sięgają czasu około 2000 przed Chr., o niezmiernej doniosłości dla oświetlenia politycznej konstelacji Azji w tym okresie; ponadto mnóstwo zabytków treści religijnej (pieśni, modlitwy, rytuały, wróżby, zaklęcia), literackiej (pamiętniki) i prawnej, nieocenionych dla poznania życia i kultury narodu Chettytów. Wszystkie te zabytki przekazane nam są w piśmie klinowem, zapożyczonem z Babilonji, co do języka zaś to tylko drobna stosunkowo część tekstów ułożona jest w języku semicko-babilońskim (t. zw. akkadyjskim) a mianowicie układy międzypaństwowe i korespondencja dyplomatyczna, bo on był językiem dyplomatycznym w całem II tysiącleciu przed Chr. w całej przedniej Azji łącznie z Egiptem — jak świadczy archiwum z El-Amarna [1]. Lwia część natomiast dokumentów pisana jest w języku krajowym, *chettyckim*, który w ślad za odkryciem praskiego assyrjologa F. Hroznego dziś powszechnie jest uznany w swej zasadniczej budowie gramatycznej i leksykalnej za język *indoeuropejski*, jako najstarszy przedstawiciel grupy zachodniej t. zw. *centum*, do której także należy język grecki i łaciński. Obok tego pisma klinowego posługiwali się Chettyci na pomnikach kamiennych, których przechowało się kilkadziesiąt, rodzimem pismem hieroglificznem o 200 osobliwych symbolach obrazowych, którego jednak mimo wysiłków uczonych (Jensena, Sayce'a, Thompsona) dotąd nie powiodło się odcyfrować.

Mając kolebkę swoją w Małej Azji nad Halysem, państwo Chatti od XV wieku przed Chr. toruje sobie drogę orężem poprzez Taurus ku Syrji i Fenicji aż w głąb Palestyny. W XIV wieku jest ono silnym rywalem Egiptu w Syrji, dopóki słynny układ pokoju z r. 1272 między Chattuszilem II a Ramsesem II (zob. niżej) nie odgraniczy sfery wpływów obu państw w Syrji. Dopiero od XI wieku począwszy, odkąd Assyrja wzbija się w potęgę i konsekwentnie dąży we wiekach X—VII przed Chr. do opanowania Syrji, a w samej Małej Azji wzmaga się państwo *Urartu*, przyćmiewa się blask państwa Chatti, jego granice ścieśniają się do terytorjum nad Eufratem dokoła miasta Karkemisz (dziś Dżerabis), aż Sargon II, król Assyrji (722—705 przed Chr.), zdobywa ją i wciela w skład imperjum assyryjskiego.

Cały bogaty zbiór dokumentów z archiwum w Boghazköi ogłaszany jest od r. 1916, bądź to w oryginale klinowego pisma, bądź w transkrypcji i tłumaczeniu, stopniowo w następujących wydawnictwach:

1) *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, dotąd 16 zeszytów wydanych przez oddział przednioazjatycki państwowych muzeów w Berlinie.

[1] Por. Teksty źródłowe: *Egipt starożytny* (Nr. 1) i *Palestyna* (Nr. 3).

245133

2) *Keilschrifttexte aus Boghazköi* I—VI (Transkrypcja i tłumaczenie). Lipsk, Hinrichs 1916—1923.
3) Forrer, *Die Boghazköi-Texte in Umschrift* 2 tomy, Lipsk 1922.
4) *Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum* 1920 i nast.
5) *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft* (Hethtitische Texte in Umschrift mit Uebersetzung und Erläuterungen T. 29, 3 i 31, 1).
6) *Boghazköi-Studien* herausgegeben von Otto Weber, 8 zeszytów.
7) Zbiór najważniejszych tekstów w tłumaczeniu niemieckiem wydał *Joh. Friedrich* p. t. *Aus dem hethitischen Schrifttum, a) Historische Texte* («Der Alte Orient» B. 24, 3) *b) Religiöse Texte* («Der Alte Orient» B. 25, 2). J. C. Hinrichs'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig.

I.

TRAKTATY DYPLOMATYCZNE.

1. Układ przymierza między Murszilem II,[1] królem Chatti, a Duppiteszupem, królem Amurru.

J. Friedrich: Aus dem hethit, Schrifttum. 1. (Alt. Orient 24, 3) str. 14.
Nazwa *Amurru* w tym okresie oznacza północną Syrję. Duppiteszup jest wnukiem osławionego księcia Aziru, którego listy do Faraona w korespondencji z El-Amarna wykazują niezwykłą zręczność dyplomatyczną w stosunku do upadającej władzy egipskiej, zarówno jak do państwa chetyckiego.

§ 1. Tak *(mówi)* Słońce Moje[2] Murszilisz, wielki król, władca *[kraju]* Chatti, ulubieniec *(boga)* Teszupa, syn Szuppiluliuma, wielkiego króla, władcy Chatti.

§ 2. Aziru był twój, Duppiteszupa, dziadek. On zbuntował się przeciw memu ojcu, lecz mój ojciec zmusił go z powrotem do karności. Gdy królowie Nuchaszszi i król kraju Kinza zbuntowali się przeciw *(memu ojcu)*, wówczas twój dziadek, Aziru, nie zbuntował się przeciw mojemu ojcu, lecz pozostał przyjacielem, jak był nim poprzednio. Gdy mój ojciec walczył ze swoimi wrogami, walczył też twój dziad Aziru z wrogami mego ojca; Aziru chronił *(kraj)* i nie rozgniewał ojca mojego. A mój ojciec ochraniał Aziru wraz z jego krajem i żadnym rodzajem przemocy nie zwracał się przeciwko Azirowi i jego krajowi. 300 *(półszekla)* pierwszorzędnego złota, które mój ojciec nałożył jako haracz na twojego dziadka, składał mu rok rocznie. Nigdy nie wzbraniał się tego, nigdy nie wywoływał gniewu jego.

§ 3. Gdy ojciec mój odszedł na drogę swego przeznaczenia[3], wstąpiłem na jego tron. Tak jak dziadek twój Aziru był względem mego ojca usposobiony, tak samo był *[względem mnie]* usposobiony. *[Skoro zaś]* królowie Nuchaszszi i król Kinza, powtórnie *[się zbuntowali przeciw mnie]*, to dziadek twój Aziru i ojciec twój Duppiteszup walczyli przeciwko królom *[Nuchaszszi i królowi Kinza]*.

§ 6. Gdy jednak ojciec twój umarł, wówczas ja nie wygnałem cię *[z twego kraju]*. Ponieważ ojciec twój *[imię twoje]* przed... kilkakrotnie wspomniał, dlatego troszczyłem się o ciebie. Ciebie jednak opadła ułomność i choroba. *[A]* pomimo, iż byłeś chory, to ja, Słońce

[1] Panował 1355—1330 przed Chr.
[2] T. j. Mój Majestat. [3] T. zn. umarł.

Moje, właśnie osadziłem cię na miejscu twego ojca, i *(na wierność)* dla ciebie zaprzysiągłem *(twoich synów)*, twoich braci i kraj Amurru.

§ 7. A skorom Ja, Słońce Moje, wedle słów *(prośby)* twego ojca, troszczył się o ciebie i osadziłem cię na miejscu twego ojca, zaprawdę zaprzysiągłem ciebie na *(wierność dla)* króla Chatti, kraju Chatti, dla moich synów i wnuków. Strzeż więc przysięgi króla i ręki królewskiej; ja także, Słońce Moje, będę ciebie, Duppiteszupie, strzegł. I skoro ty pojmiesz małżonkę i gdy narodzi ci się dziedzic, to niechaj on później *(?)* w kraju Amurru będzie królem. I tak jak ja, Moje Słońce, ciebie chronię, tak chcę też twego syna chronić, ty jednak, Duppiteszupie, broń króla Chatti i kraju Chatti, moich synów i wnuków w przyszłości. A daninę, która była nałożona na twego dziadka i na twego ojca — trzysta półszeklów pierwszorzędnego złota składali oni wedle wagi kraju Chatti — składaj ty tak samo. Nie zwracaj swoich oczu na innych[1]. Ojcowie twoi składali haracz Egiptowi, ty *[jednakowoż nie czyń tego]*

(Tu następuje luka)

§ 8. [Jeśli ty...] ... [owego...] wroga nie będziesz wiernie *[zwalczał]* i tak *[rzekniesz]:* «*[Ja] (jestem)* mężem *[przysięgi[2]; i albo mogą owi nieprzyjaciela]* pokonać *[albo]* wróg może tamtych *[pokonać]*» *[albo] (gdy)* ty do owych [ ] jakiegoś człowieka po =[ ] ślesz i jemu tak oznajmić polecisz: «Patrzcie, oto wojsko *(i)* rydwany wojenne kraju Chatti się zbliżają; więc bądźcie *[na baczności]*», wówczas naruszysz przysięgę.

§ 9. Jak Ja, Słońce Moje, ciebie, Duppit*[eszup]* chronię, tak bądź Mojemu Słońcu i krajowi *[Chatti]* obroną wojskową. Jeśli tedy teraz jakieś *[złośliwe]* plotki powstaną w kraju Chatti, że *[ktoś]* zbuntował się przeciw Mojemu Słońcu, a ty się o tem dowiesz, pomóż mi twoją piechotą i rydwanami i staw się u *[króla kraju Chatti]* jako sprzymierzeniec. Jeśliby ci jednak było niemożliwością pomóc mi, wówczas przyślij swego syna albo brata do króla kraju Chatti z twoją piechotą i *[rydwanami twoimi]* jako pomoc. Skoro ty jednak *[twego syna]* albo brata z twoją piechotą albo rydwanami nie wyślesz do króla kraju Chatti, wówczas naruszysz wobec bogów *(?)* przysięgę.

§ 10. Jeśli jednak tobie, Duppiteszup, ktoś będzie jakąś sprawą dolegał, lub przeciw tobie się buntował, ty zaś napiszesz do króla kraju Chatti, wówczas wyśle do ciebie król kraju Chatti piechotę i rydwany jako pomoc.

§ 11. Jeżeli ludzie z *(kraju)* Chatti sprowadzą piechotę i rydwany dla Duppiteszupa a *(on)* Duppiteszup im, ponieważ ku miastom ruszać będą, regularnie dostarczać będzie pożywienia i napoju, oni zaś dopuszczą się złego postępku wobec Duppiteszupa, rabunku wobec kraju jego albo miast jego albo *(usiłować będą)* pozbawić władzy królewskiej Duppiteszupa w kraju Amurru, wówczas złamią przysięgę.

§ 12. Jeńców kraju Nuchaszszi i jeńców kraju Kinza, których ojciec mój uprowadził, tych i ja uprowadziłem. Skoro mi teraz któryś z tych jeńców umknie i do ciebie przybędzie, a ty go nie pojmiesz i nie zwrócisz królowi kraju Chatti, lecz przemówisz doń raczej w te słowa:

[1] T. zn. nie wchodź w porozumienie z innymi władcami.
[2] T. zn. wobec króla Chatti ale obojętna mi, kto zwycięży.

«*[Idź]*, idź, dokąd ty tylko pragniesz, ja jednak nie chcę cię znać», wówczas naruszysz przysięgę.

§ 13. Jeżeli ktoś przed tobą, Duppiteszup, będzie obelżywie mówił o królu albo o kraju Chatti, nie skryj go przed królem. Albo jeśli tobie *(ja)* Słońce Moje, powiem jakoweś tajemnicze słowa: «Wykonaj te rzeczy albo tę rzecz» — *(a jeśli)* które z tych rzeczy są niewykonalne, to uczyń z tego natychmiast tam, na miejscu prośbę: «Tej rzeczy nie mogę wykonać»... Jeśli ty jednak rzeczy, którą można wykonać, nie wykonasz i króla oszukasz *(?)* albo słowa, które ci król w tajemnicy powierzy, nie ustrzeżesz, wówczas naruszysz przysięgę.

§ 14. Jeśli jakiś kraj [1] albo jakiś uchodźca ruszy w drogę, chcąc dostać się do kraju Chatti, i przewędrują przez twój kraj, przeprowadź ich bezpiecznie na właściwą drogę, drogę do kraju Chatti jednak wskaż im i przemawiaj do nich przyjaźnie, nie poślij ich zaś nigdzie i do nikogo innego. Jeśli ty jednakże nie przeprowadzisz ich na właściwą drogę i im nie użyczysz drogi *(do przejścia)* do kraju Chatti, lecz raczej zwrócisz ich oczy na wzgórza [2] lub obelżywie będziesz do nich przemawiał, wówczas naruszysz przysięgę.

§§ 16—18. (W tych postanowieniach są wyliczone bóstwa, bogowie i boginie świadkowie układu... słowa końcowe brzmią): «Anu, Antu, Enlil *(Ninlil)*, góry, rzeki, źródła, wielkie morze, niebo i ziemia *(wiatry)* i chmury niechaj będą świadkami przy tym zaprzysiężonym układzie».

§ 19. Odnośnie do tych słów układu i przysięgi, *(które na)* tej tablicy są napisane, jeżeli Duppiteszup *[tych słów]* układu i przysięgi *[nie dotrzyma]*, to niechaj te przysięgi [3] zniszczą Duppiteszupa *(wraz z jego osobą)*, jego małżonką, jego wnuki, jego dom, *[jego miasto, jego kraj wraz]* z całym jego dobytkiem.

§ 20. [A jeśli ty, Duppiteszup], tych *[słów układu i przysięgi, które]* na *[tej]* tablicy *[są napisane, dotrzymasz, to niechaj ciebie]*, Duppiteszup, *[te przysięgi ochraniają]*, twoją małżonkę *[twego syna, twego wnuka...]* twój dom, *[twoje miasto, twój kraj...twoich sług]*.

2. Układ pokoju między faraonem Ramsesem II a Chattuszilem III, królem Chatti (1272).

Po słynnej bitwie pod Kadesz nad Orontesem w r. 1288 przed Chr. między faraonem Ramsesem II. (1292—1225 r. przed Chr.) a królem chettyckim Muwattalem o hegemonję w Syrji [4], trwały jeszcze przez kilkanaście lat walki, które jednak nie przechyliły szali przewagi na żadną stronę. Kiedy zaś po śmierci Muwattala brat jego Chattuszil III wstąpił na tron, stanął w 21. roku panowania Ramsesa II układ pokoju w r. 1272 przed Chr., najstarszy dokument dyplomatyczny międzypaństwowy w historji, który ostatecznie rozgraniczył sferę wpływów na rzecz Chatti w północnej a na rzecz Egiptu w południowej Syrji. Układ ten przechował się w dwóch wersjach (brzmieniach), zupełnej egipskiej w piśmie hieroglificznem i częściowej babilońsko-semickiej (akkadyjskiej) w piśmie klinowem, przyczem każda wersja stanowi tłumaczenie z oryginału przesłanego przez przeciwnika

[1] T. zn. ludzie z tego kraju. [2] T. zn. zmylisz ich kierunek.
[3] Przysięgi jako uosobienia bóstw, na których imiona są składane.
[4] Zob. Teksty źródłowe, zeszyt I ustęp 18. (str. 29).

ponadto każda ze stron normy poszczególne na mocy zasadniczego porozumienia swobodnie formułuje. W urzędowem brzmieniu pierwotnem układu nie posiadamy, wiemy tylko, że jeden i drugi tekst spisany był na srebrnej tablicy.

Obydwa teksty podane są równolegle obok siebie w całości w tłumaczeniu niemieckiem w rozprawie G. Roedera, *Aegypter und Hethiter* (Der Alte Orient XX (1919) str. 36—45).

Poniżej podajemy tekst podług brzmienia egipskiego, które stanowi tłumaczenie z oryginału babilońsko-semickiego, ówczesnego dyplomatycznego języka przedniej Azji.

Opis srebrnej tablicy, którą przesłał wielki książę państwa Chatti Chattuszil do faraona — życie, zbawienie i zdrowie *(mu)*! — przez swego posła Tar-Teszupa i swego posła Ramose, by uprosić pokój od majestatu *[króla Egiptu górnego i dolnego User-mat-Re* [1]*, wybrańca Re]*, syna *(boga)* Re: Ramsesa, ulubieńca Amona, byka wśród władców, który granicę swoją według uznania zakreśla w kraju swoim.

§ 1. Strony zawierające układ.

Układ, który zawarł wielki książę *(państwa)* Chatti Chetasira [2], potężny, syn Maurasira [3], wielkiego księcia Chatti, potężnego, syna Sapa*[ruru* [4] *wielkiego księcia Chatti, po]*tężnego, na srebrnej tablicy z *(faraonem)* User-mat-Re, wielkim królem Egiptu, potężnym, synem Men-ma-Re [5], wielkiego króla Egiptu, potężnego, wnukiem Men-pehti-Re [6], wielkiego króla Egiptu, potężnego.

§ 2. Cel układu

Piękny układ pokoju i braterstwa, który pokój i *[braterstwo]* stanowi *[między Chatti a Egiptem]* po wieczne czasy.

§ 3. Dawny stosunek krajów.

Dawniej, od wieków, co się tyczy stosunku między wielkim królem Egiptu a wielkim księciem Chatti, nie dopuścił bóg, by nienawiść między nimi powstała, *(co utwierdzili)* układem. Jednak za czasów Muwattalu, wielkiego księcia Chatti, mojego brata, walczył on z *[User-mat-Re, wybrańcem (boga) Re]*, wielkim królem Egiptu.

§ 4. Ogłoszenie stanu pokojowego.

Potem jednak, począwszy od dnia dzisiejszego, zawarł oto Chetasira [2], wielki książę Chatti, układ, ażeby trwał stosunek, który ustanowił *(bóg)* Re i który ustanowił *(bóg)* Setech [7] dla kraju Egiptu z krajem Chatti, by nie powstała między nimi nienawiść po wieczne czasy.

§ 5. Braterstwo wzajemne.

Oto Chetasira, wielki książę Chatti, wchodzi w układ z User-mat-Re, wybrańcem Re, wielkim królem Egiptu, od dnia tego, by piękny pokój i piękne braterstwo istniało między nimi po wieki. On jest zbra-

[1] przydomek Ramsesa II.
[2] = Chattuszil. W egipskiem piśmie *r* zastępuje także *l*.
[3] = Murszil. [4] = Szuppiluliuma.
[5] przydomek Seti I. [6] Przydomek Ramsesa I.
[7] Setech jest uosobieniem obcych bóstw. W brzmieniu babilońskiem układu odpowiada mu Teszup, główne bóstwo chettyckie.

tany ze mną [1], on jest w zgodzie ze mną; jam zbratany z nim, jam w zgodzie z nim po wieki.

§ 6. Pokój obecny a dawny.

Kiedy Mautanra [2], wielki książę Chatti, brat mój odszedł drogą przeznaczenia swego, wstąpił Chetasira jako wielki książę Chatti na tron swego ojca. Oto tak spotkałem się z Ramsesem, ulubieńcem Amona, wielkim królem Egiptu. *[Jesteśmy]* we wzajemnej zgodzie i wzajemnem braterstwie. Ono zaś lepsze, aniżeli zgoda i braterstwo dawniejsze, które istniało na ziemi.

§ 7. Wzajemny pokój obowiązuje potomków.

Oto ja, jako wielki książę Chatti, żyję z *[Ramsesem, ulubieńcem Amona]*, wielkim królem Egiptu, w pięknej zgodzie i w pięknem braterstwie. *(Także)* dzieci wielkiego księcia Chatti niechaj się bratają z dziećmi dzieci Ramsesa, ulubieńca Amona, wielkiego króla Egiptu. Niechaj będą w naszym stosunku zgody i w naszym stosunku braterstwa *[i niechaj będzie kraj Egip]*tu z krajem Chatti w zgodzie i braterstwie, tak jak my jesteśmy społem, na wieczne czasy. Nienawiść niechaj nie powstanie między nimi na wieki.

§ 8. Wzajemne uszanowanie granic.

Nie wkroczy wielki król *(kraju)* Chatti do kraju Egiptu na wieki, by cośkolwiek stamtąd zagrabić, ani nie wkroczy User-mat-Re, wybraniec Amona, wielki król Egiptu, do kraju Chatti, by cośkolwiek stamtąd zagrabić, na wieki.

§ 9. Wzajemne dotrzymanie układów zawartych między przodkami.

Ścisłego układu, który istniał za czasów Saparuru, wielkiego króla Chatti, i taksamo ścisłego układu, który istniał za czasów Mautanra [3], wielkiego króla Chatti, mojego ojca, trzymać się będę. Oto *(także)* Ramses, ulubieniec Amona, wielki król Egiptu, dotrzymywać go będzie. *[Oboje]* wspólnie trzymać się go będziemy i postępować podług tego dokładnego sposobu.

§ 10. Pomoc chettycka dla Egiptu przeciw zewnętrznym wrogom.

Jeżeli inny nieprzyjaciel wyruszy przeciw krajom User-mat-Re, wybrańca Amona, wielkiego króla Egiptu, a on pośle do wielkiego króla Chatti, mówiąc: «pójdź ze mną na pomoc przeciw niemu», wówczas wielki król Chatti *[przyjdzie]* i zabije wielki król Chatti jego *(Egiptu)* wroga. Jeżeli zaś nie życzy sobie wielki król Chatti *(sam)* wyruszyć, wyprawi wojsko swoje i swoich jeźdźców i zabije jego wroga.

§ 11. Pomoc chettycka przeciw buntownikom wewnątrz Egiptu.

Albo też jeżeli Ramses, ulubieniec Amona, *[wielki władca Egiptu]* zapłonie gniewem przeciw sługom [4] swoim, ponieważ dopuścili się zbrodni *(?)* przeciwko niemu i wyruszy, aby ich stłumić, wówczas działać będzie wielki władca Chatti wspólnie z Ramsesem, ulubieńcem

[1] słowa Chattuszila. [2] = Muwatallu (w babilońskim tekście).
[3] Błąd egipskiego kopisty: zamiast Mausira = Murszil (ojciec Chattuszila).
[4] t. j. lennikom.

Amona, wielkim władcą Egiptu. Tak postępować będzie wielki król *(Chatti)*.

§ 12. Pomoc egipska dla Chatti przeciw zewnętrznym wrogom.

Jeżeli inny nieprzyjaciel *[wyruszy przeciw krajom wielkiego króla Chatti]* i jeżeli wielki król *[Chatti]* pośle do User-mat-Re, to przyjdzie mu na pomoc, ażeby zabić jego wroga. Jeżeli zaś nie życzy sobie Ramses, ulubieniec Amona, *(sam)* wyruszyć, wówczas *[wyprawi]* on *[swe wojsko i swych jeźdźców i zabije jego wroga]*. Oto *(wyruszy wojsko)* razem z wysłaniem odpowiedzi do kraju Chatti.

§ 13. Pomoc Egiptu dla Chatti przeciw buntownikom wewnątrz kraju.

Jeżeli zaś słudzy wielkiego króla Chatti dopuszczą się zbrodni przeciwko niemu, wówczas Ramses, ulubieniec Amona *[wielki król Egiptu, wyruszy wspólnie z wielkim królem]* Chatti *[aby ich stłumić]*.

§ 14. Następstwo tronu w Chatti.

(Brzmienie egipskie tego postanowienia niejasne, z babilońskiego tekstu również ułamkowo zachowanego można wnioskować, że następstwo tronu w Chatti miało w niem być regulowane w porozumieniu z Egiptem) [1].

§ 15. Wydanie zbiegów egipskich przez Chattuszila.

[Jeżeli znakomity mąż z Egiptu zbiegnie i przybędzie do] wielkiego księcia Chatti, bądźto z miasta *(stołecznego)*, *[bądźto z]* krajów Ramsesa, ulubieńca Amona, wielkiego króla Egiptu, i jeśli przyjdą do wielkiego księcia Chatti, wielki książę Chatti nie przyjmie ich. Wielki książę Chatti każe ich przeto odesłać do User-mat-Re, wybrańca Re, wielkiego króla Egiptu, ich pana. Ponadto, jeżeli człowiek albo dwóch ludzi nieznanych zbiegnie i jeśli przybędą do kraju Chatti, by wstąpić w służbę innego, nie należy im zezwolić na pobyt w kraju Chatti, *(lecz)* winni być odesłani do Ramsesa, ulubieńca Amona, wielkiego króla Egiptu.

§ 16. Wydanie zbiegów chettyckich przez Ramsesa.

Ponadto, jeżeli znakomity mąż zbiegnie z kraju Chatti i *[przybędzie do]* User-mat-Re, wielkiego króla Egiptu, bądźto z miasta *(stołecznego)* bądźto z okolicy albo z okręgów kraju Chatti i jeśli przyjdą do Ramsesa, ulubieńca Amona, wielkiego króla Egiptu, *(wówczas)* User-mat-Re, wybraniec Re, wielki władca Egiptu nie przyjmie ich. Ramses, ulubieniec Amona, wielki król Egiptu, odeśle ich do wielkiego księcia Chatti. Nie pozwoli im pozostać. Tożsamo jeżeli człowiek albo dwóch ludzi nieznanych zbiegnie i przybędą do kraju Egiptu, by wstąpić w służbę innego, User-mat-Re, wybraniec Re, wielki król Egiptu, nie pozwoli im zostać. Każe ich odprawić do wielkiego księcia Chatti.

§ 17. Wyrycie układu na srebrnej czaszy.

Co się tyczy tych słów układu wielkiego księcia Chatti z Ramsesem, ulubieńcem Amona, wielkim władcą *[Egiptu]*, mają one być spisane na srebrnej czaszy.

[1] Tutaj urywa się tekst wersji babilońskiej, dalsze punkty wzięte z tekstu egipskiego.

§ 18. Bogowie jako świadkowie układu.

Co do tych słów, tysiąc bóstw zpośród bogów i bogiń kraju Chatti wraz z tysiącem bóstw zpośród bogów i bogiń kraju Egiptu, są u mnie jako świadkowie dla tych słów: *(bóg)* Re [1], pan niebios, Re miasta Arinna, Setech [2], pan niebios, Setech, pan *(miasta)* Chatti, Setech miasta Arinna... *(następuje szereg bogów różnych miast chettyckich)...*, małżonka króla niebios, bogowie przysięgi, bogini, pani ziemi, pani przysięgi Iszchara, pani gór i rzek kraju Chatti, bogowie kraju Kiswadna [3], Amon, Re, Setech i bogowie i boginie, góry i rzeki kraju Egiptu, niebo, ziemia, wielkie morze, wiatry i chmury.

§ 19. Groźby naruszenia układu i obietnice na wypadek jego dotrzymania.

Słowa, które wypisane są na srebrnej czaszy dla kraju Chatti i dla kraju Egiptu — kto na nie baczyć nie będzie, temu niechaj tysiące bogów kraju Chatti wraz z tysiącami bogów kraju Egiptu zburzą dom jego, jego kraj i jego służebników. Kto zaś na słowa te, które wypisane są na srebrnej czaszy, baczyć będzie, czyto ludzie kraju Chatti czyto ludzie Egiptu i jeżeli ich nie zaniedbają, tysiące bogów kraju Egiptu użyczą mu zdrowia i obdarzą go życiem wraz z domem jego i wraz z *[krajem]* jego i wraz ze sługami jego [4].

Pieczęcie króla Chattuszila. Oto, co w środku srebrnej czaszy na jej przedniej stronie wyryte: figura *(przedstawiająca)* obraz Setecha [5] który obejmuje obraz wielkiego księcia Chatti, dokoła napis *(?)* słowami:

«Pieczęć Setecha, władcy niebios. Pieczęć układu, który zawiera Chattuszil, wielki książę Chatti, waleczny, syn Murszila, wielkiego księcia Chatti, walecznego».

Wnętrze obwodu figury to pieczęć...

Oto, co na jej drugiej stronie wyryte: figura *(przedstawiająca)* obraz *[Re...?]..*, [6] boga Chatti, który obejmuje obraz królowej *(?)* Chatti, dokoła napis słowami:

«Pieczęć *(boga)* Re miasta Arinna, władcy ziemi. Pieczęć Puduchipa, królowej kraju Chatti, córki kraju Kiswadna,... *[bogini?]* Arinna, pani ziemi, służebnicy bogini» *(?)*.

Wnętrze obwodu figury to pieczęć boga Re z Arinna, pana wszystkich krajów.

II.

LISTY KRÓLEWSKIE.

3. List króla Chatti Szuppiluliuma [7] do faraona Amenofisa IV [8].

J. A. Kundtzon: Die El-Amarna-Tafeln (Vorderasiat. Bibliot. II nr. 41).

Tak mówi Szuppiluliuma, *[wielki]* król, *[król kraju Cha]*tti do Churija [9], *[króla Egi]*ptu, brata mojego, powiedz: *[Mnie się dob]*rze wiedzie.

[1] T. j. bab. *Szamasz*, bóg słońca.
[2] T. j. chett. *Teszup*, główne bóstwo chettyckie.
[3] prowincja państwa Chatti.
[4] Następują jeszcze dwa postanowienia co do bezkarności uchodźców, zwracanych sobie wzajemnie.
[5] T. j. boga głównego Teszupa. [6] T. j. Szamasz.
[7] Panował 1400—1356 przed Chr. [8] Panował 1380—1358 przed Chr.
[9] Skrócenie zam. Napchurija, przydomek Amenofisa IV.

Oby *(też)* Tobie dobrze się powodziło! Twoim *[żonom]*, twoim dzieciom, twemu domowi, twoim wojownikom, twoim rydwanom *[i]* wewnątrz kraju twego oby bardzo dobrze się powodziło.

Moich posłów, których do Twojego ojca wysyłałem i życzenie, które Twój ojciec wyraził, między nami dla powinowactwa wznówmy! O! królu, niczego nie odm*[awia]*łem, o czem wspominał ojciec Twój. O! królu, wszystko zaprawdę wykonałem, *(również)* wszelkie życzenie, jakie wyrażałem wobec Twojego ojca — ojciec Twój niczego nie odmawiał, wszystko zaprawdę dawał. Dlaczego, bracie mój, odmówiłeś *[mi]* przesyłek [1], które ojciec Twój posyłał, jak długo żył? Teraz wstąpiłeś, bracie mój, na tron ojca Twojego i taksamo jak ojciec Twój i ja podarunków między nami pragnęliśmy, tak i teraz ty i ja będziemy między sobą przyjaciółmi a życzenie, które wobec ojca Twojego wyraziłem, *[niechaj]* też bratu memu *[nie będzie]* lekkoważnem*[?]*, między sobą... ustanówmy!

Wszelkiego życzenia, które wobec ojca Twego *(wyrażałem)*, *[ty br]*acie mój nie odmawiaj. *[Oto 2]* obrazy ze złota, jedno *[niech będzie stojące]*, jedno niech będzie siedzące i dwa obrazy niewiast *[ze sreb]*ra i jeden wielki kamień lazurowy i dla... jej (bogini) wielkiego *gannu* niechaj brat mój *[raczy przysłać!]*

...przesłałem... a jeśli brat mój *[chce je dać]*, niechaj brat mój da je. *[Jeżeli zaś]* brat mój nie pragnie ich dać, wówczas ja zwrócę je memu bratu, skoro tylko moje wozy dla przewożenia płótna*(?)* będą gotowe. A cokolwiek Ty, bracie mój, zapragniesz, napisz, a ja ci przyślę. Oto przesyłam ci jako podarunek dla ciebie 1 *bibru** ze srebra..., którego waga *(wynosi)* 5 min, 1 *bibru* ze srebra... *(zwany) puchilu**, którego waga *(wynosi)* 3 miny, 2 *gaggaru** ze srebra, których waga *(wynosi)* 10 min, 2 wielkie *nikiptu**.

4. List króla Chattuszila III do Kadaszman-Enlila, króla Babilonji [2].

J. Friedrich: Aus dem hethit. Schrifttum 1. (AO 24, 3) str. 24.

Chattuszil III, król Chatti, żali się przed młodym królem Babilonji Kadaszman-Enlilem, że z powodu intryg ministra tegoż Itti-Marduk-balatu pogorszyły się stosunki przyjaźni między obu państwami. W dalszym ciągu użala się Chattuszil na niedostarczanie posiłków we walce przeciw Egiptowi a wreszcie podjudza króla do walki przeciw Assyrji.

Tak *(mówi)* Chattuszilisz, wielki król, władca Chatti: do Kadaszman-Enlila, brata mego, wielkiego króla, władcy *(kraju)* Karduniasz [3], powiedz:

Mnie się dobrze wiedzie, mojej małżonce, moim synom, moim piechurom, moim jeźdźcom, *[moim rydwanom]* i we wnętrzu mego kraju dzieje się dobrze. Oby tobie się dobrze wiodło, twojemu domowi, twoim żonom, twoim synom, twoim piechurom, twoim jeźdźcom, twoim rydwanom, jako też we wnętrzu kraju twego niechaj się bardzo dobrze wiedzie!

Kiedy spowinowaciłem się z twoim ojcem i zostaliśmy dobrymi braćmi, nie zostaliśmy takimi na jeden dzień. Czyż nie spowinowaciliśmy się i nie pobratali na wieki, dla przyszłości?

[1] T. j. podarunków. * Przedmioty nieznanego znaczenia.
[2] List pisany w języku semicko-babilońskim.
[3] Nazwa (kassycka) Babilonji w tej epoce.

A myśmy naonczas między nami następująco ustanowili: «Jesteśmy *(tylko)* ludźmi; *[jeśli więc (jeden z nas)]* odejdzie *(drogą)* przeznaczenia *(swego)*, to niechaj ten, który przeżyje, zaopiekuje się tegoż synami. A skoro bogowie użyczyli mi *[długiego życia]* a twój ojciec odszedł *(drogą)* przeznaczenia, płakałem w myśl naszego braterstwa. *[...]*... osuszyłem swoje łzy i posłałem posłańca *[...]* i napisałem do znamienitych *(kraju)* Karduniasz naonczas *[w ten sposób:]* «Jeżeli *[wy potomka]* mego brata nie ochronicie w panowaniu, to będę wobec was wrogo usposobiony, *(wówczas)* przyjdę *(i)* będę podbijał *(kraj)* Karduniasz. A jeśli gdzieś jakiś wróg przeciw wam powstanie, albo jakaś rzecz wam złe pójdzie, *(wówczas)* napiszcie mi, a przyjdę dla waszej podpory».

A w onych czasach był mój brat [1] *(jeszcze)* mały i tablic [2] tobie *(wcale)* tak nie odczytywano. Obecnie już ci pisarze nie żyją, *(ale)* gdzie są te tablice? Czyż nie są one przechowane? Teraz niechaj owe tablice *(przecież)* tobie odczytają. Ja one słowa, jako słowa przyjazne do nich [3] napisałem, jednak Itti-Marduk-balatu [4], którego *(niestety)* bogowie żywotem prawie 3600 lat [5] obdarzyli, którego usta nie zamykają się od nieprzyjaznych słów, zmartwił *(moje serce)* swojemi słowami, które napisał, a mianowicie: «Ty piszesz do nas nie po myśli braterstwa; jak niewolników uciskasz nas». [6]

Co następuje, *(odpowiadam na to)* memu bratu: Co *(to znaczy)*, że ja ich uciskałem jak niewolników moich? Czy uciskali kiedykolwiek ludzie z Karduniasz ludzi z Chatti? *(A)* gdzie ludzie z Chatti uciskali kiedyś ludzi z Karduniasz? Napisałem do nich jako słowa przyjazne, następująco: «Potomka mego brata Kadaszman-Turgu [7], niechaj ochraniają». A *(teraz)* napisał Itti-Marduk-balatu takie oto słowa. Jakież złe słowa napisałem ja do nich, że Itti-Marduk-balatu coś takiego napisał? Że do nich wtedy, co następuje, napisałem: «nie ochraniajcie syna waszego pana w władztwie!», gdzież *(to stoi?)*. *(Albo:)* «Gdy wróg jakiś się przeciw wam podniesie, nie przyjdę wam z pomocą»? [8] Jednak ja nie wziąłem sobie do serca jednego słowa Itti-Marduk-balatu; w owych czasach był *(jeszcze)* mój brat małym a Itti-Marduk-balatu jest złym człowiekiem i mówi według swego widzi mi się, jakżeż więc ja mam przyjąć słowo jego?

Co następuje, *(piszę dalej)* do mego brata: że mój brat tak napisał: «że ja zatrzymałem moich wysłanników, *(stało się to)* [9] ponieważ ci Achlamu [10] są wrogo usposobieni, *(dlatego)* zatrzymuję swoich posłańców». Co *(to jest)* za słowo, że ty, mój bracie, przez Achlamu zatrzymałeś swoich posłów? Czyż twoje królestwo «mój bracie, jest *(takie)* małe?» [11].

Ale może *(?)* Itti-Marduk-balatu, źle mówi przed moim bratem, i mój brat dlatego zatrzymał posłów. W krainie mego brata jest prze-

[1] Adresat Kadaszman-Enlil. [2] T. j. listów pisanych na tabliczkach glinianych. [3] T. j. do książąt babilońskich. [4] Minister króla.
[5] Okrągła cyfra przesadna dla oznaczenia przedługiego życia t. j. 60×60 lat.
[6] T. zn. rozkazujesz nam jakby niewolnikom swoim.
[7] Ojca Kadaszman-Enlila. [8] T. j. gdzież to napisane?
[9] Wynika stąd, że przedtem obaj władcy często do siebie wzajem wysyłali poselstwa.
[10] Szczepy koczownicze aramejskie na pograniczu stepowem Babilonji.
[11] T. zn. czy nie mogłeś ich inną drogą wysłać, gdzie szczepy te nie koczują?

cież więcej koni niż słomy, czyż może mam tu dla twego wysłannika przygotować tysiąc rydwanów i tak pozwolisz mu udać się do miasta Duddul? [1] Czy wówczas będzie jeszcze w tem ręka Achlamu? [2] A gdy mój brat tak rzeknie: «Król Asyrji nie pozwoli *[przejść]* mojemu posłowi przez swój kraj, król Asyrji z wojskiem i rydwanami *[wyruszy...]*». Kimże jest król Asyrji, że mógłby zatrzymać twego posła?...

*[A następnie (piszę dalej) do mego brata odnoś]*nie do posłańca króla Egiptu, o którym mój brat pisał *[odnośnie do tego posła]* egipskiego, donoszę teraz mojemu bratu: *[Kiedy twój ojciec]* i ja spowinowaciliśmy się i staliśmy się braćmi, *[rzekł twój ojciec]* jak następuje: «Jesteśmy braćmi, to znaczy: ze wspólnym wrogiem *(chcemy być)* we wrogich a względem wspólnych przyjaciół w przyjacielskich stosunkach». A kiedy król Egiptu *[i ja wzajemnie]* gniewaliśmy się, napisałem do ojca twego Kadaszman-Turgu: *[«Król Egiptu stał się]* moim wrogiem», i wówczas napisał twój ojciec: *[«Skoro twoje wojska]* wyruszą przeciw Egiptowi, pragnę i ja z tobą wyruszyć. *[Ja sam pragnę z tobą]* wyruszyć. Obóz i rydwany, wiele ich posiadam, *[gotowe]* są do wymarszu». *[A ter]*az, mój bracie, spytaj się, twoich dostojników, a ci, niechaj ci odpowiedzą.

(Tutaj następuje wielka luka). [3]

Następnie *(piszę dalej)* do mego brata: Słyszałem, że brat urósł już na mężczyznę i udaje się na polowanie. *[Cieszę się]* bardzo, że *(bóg)* Teszup wywyższył imię brata mego, Kadaszman-Turgu [4]. *[Teraz mówię do mego brata)*: Idź i spustosz kraj nieprzyjaciela [5], i chciałbym usłyszeć *[że mój brat zniszczył]* kraj wroga. Następnie *(piszę dalej)* do mego brata: «Król, który złożył broń i *(bezczynnie)* siedzi» *[mówiono o moim bracie]*, od tej chwili niechaj więcej tego o nim nie mówią *[...]* mój bracie, nie siedź *(nieczynnie)*, ruszaj przeciw krajowi wroga i bij wroga! i *[wiedz bowiem że]* wyruszasz przeciwko krajowi, który ty pod względem liczebności 3-4 krotnie przewyższasz.

(Koniec listu uszkodzony).

5. List królowej Egiptu do królowej Chatti.

J. Friedrich: Hethit. Schrifttum 1. (AO 24, 3, str. 23.)

Królowa Egiptu, Naptera, małżonka Ramsesa II, składa królowej Chatti, Putuchepa, małżonce Chattuszila III życzenia z powodu szczęśliwego zawarcia pokoju między Egiptem a państwem Chatti. List pisany pismem klinowem a w języku semicko-babilońskim.

Tak *(rzecze)* Naptera, wielka królowa Egiptu, do Putuchepy, wielkiej królowej Chatti, siostry [6] mojej, powiedz [7]:

[1] Miasto graniczne między Chatti a Babilonją, dziś Hit nad Eufratem.
[2] T. zn. czy nie mogłeś im dać ochrony wojskowej na drogę?
[3] Cały poprzedni ustęp odnosi się widocznie do traktatu pokojowego między Chattuszilem a Ramsesem II, którym Kadaszman-Enlil czuł się w swych interesach politycznych dotkniętym.
[4] T. j. przez to, że dał mu tak dzielnego syna.
[5] Nieprzyjacielem tym niewątpliwie była Assyrja, która w owym czasie rywalizuje skutecznie z osłabioną Babilonją na terenie przedniej Azji. Chattuszil podstępnie podburza Babilon przeciw Assurowi, by obydwa państwa osłabić pośrednio, a z tego jako *tertius gaudens* ciągnąć korzyści.
[6] Królowe wzajemnie tytułują się «siostra» tak, jak królowie «brat».
[7] Słowo «powiedz» odnosi się do posłańca, który list wręcza osobiście.

Mnie, siostrze twojej, dobrze się wiedzie, w moim kraju dobrze się dzieje. Tobie, moja siostro, oby się dobrze wiodło, w twoim kraju oby dobrze się działo! Patrz, doszło mnie, że ty, siostro moja, napisałaś do mnie, aby się dowiedzieć o mojem powodzeniu [1]. I piszesz do mnie o stosunku pięknego pokoju i o stosunku pięknego braterstwa, w jakim *(się znajdują)* potężny władca, król Egiptu, z potężnym władcą, królem Chatti.

Bogowie Re *(bóg słońca)* i Teszup *(bóg grzmotów)*, oby głowę twoją wysoko dzierżyli [2], a Re *(bóg słońca)* oby pozwolił zajaśnieć pokojowi i raczył użyczyć wiecznej trwałości pięknemu braterstwu wielkiego władcy, króla Egiptu, ze swoim bratem, wielkim władcą, królem Chatti. A ja jestem zaprzyjaźniona i braterstwem związana z *[moją siostrą, wielką królową]* teraz *[i na wieki]*.

(Dalszy ciąg listu uszkodzony).

III.

PAMIĘTNIKI HISTORYCZNE.

6. Pamiętniki króla Chatti, Chattuszila III [3].

Po śmierci ojca swego Murszila II wstąpił na tron brat Chattuszila Muwatall, on sam zaś został namiestnikiem pewnej prowincji i na tem stanowisku zdobył sobie w ciągu lat szczególne zaufanie króla przez walki zwycięskie z sąsiedniemi wrogiemi plemionami, brał też udział we walkach z Ramsesem II, królem Egiptu. Po śmierci swego brata osadził Ch. na tronie — sprawując sam rządy regencyjne — jego (*małoletniego*) syna Urchi-Teszupasz, który go jednak podejrzywał o aspiracje do tronu i pozbawił go zaszczytów i godności. Przez siedem lat poddawał się Ch., później jednak zbuntował się przeciw niemu i po dłuższych walkach pokonał go i wypędził go z kraju, poczem sam objął panowanie. Wszyscy królowie równorzędni posyłali mu dary, lennicy mu hołdowali, dawni wrogowie zawarli z nim układy pokojowe.

Przez całe życie i jego przygody niebezpieczne stała u boku Chattuszila — to jest tendencja pamiętników — bogini Isztar, opieką swoją i patronatem go osłaniając, aż go do zwycięskiego celu doprowadziła. To też wzywa przy końcu do szczególnego kultu tej bogini.

Pamiętniki te, w kilku egzemplarzach przechowane, stanowią najstarszy dokument autobiograficzny w literaturze powszechnej.

Tekst: Albrecht Götze, *Hattušiliš. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Parralleltexten (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft.* 1924, 3 (29. Jahrgang) str. 5—51.

1. Tak mówi Tabarnasz [4] Chattuszil, wielki król, król kraju Chatti, syn Murszila, wielkiego króla, króla kraju Chatti, wnuk Szuppiluliuma, wielkiego króla, króla kraju Chatti, potomek Chattuszila, króla Kuszszar.

2. (Bogini) Isztar moc rządzenia chcę głosić a niechaj każdy o tem słyszy. A w przyszłości niechaj między bóstwami Mojego Słońca [5],

[1] Naptera odpisuje na list królowej Chatti, która ją widocznie zawiadomiła o zawarciu pokoju.
[2] T. zn. oby ci byli życzliwi.
[3] Chronologja: Murszil II 1355—1330, Muwattal 1329—1290, Chattuszil III 1289—1256 (?).
[4] Tytuł królów chettyckich.
[5] T. j. mojego majestatu.

syna, wnuka, potomka Mojego Słońca dla *(bogini)* Isztar cześć będzie *(szczególna)*.

3. Mój ojciec Murszil zrodził nas 4 dzieci: Chalpaszulup, Muwattal, Chattuszil i Dingir-mesz-ir, córkę. A z pośród nich wszystkich ja byłem najmłodszem dzieckiem. I jak długo jeszcze byłem młody, byłem.... A Isztar, pani moja posłała do Murszila, ojca mojego, z powodu snu Muwattala, brata mojego *(mówiąc)*: «Dla Chattuszila lata *(życia)* mają się ku końcowi. Nie jest on zdrów, oddaj go mnie, niechaj mi będzie kapłanem, a wówczas będzie zdrów». I wziął mnie, młodego, ojciec mój i oddał mnie bogini w służbę i składałem bogini libacje, służbę kapłańską pełniąc. Tak tedy doznawałem dobrodziejstwa z ręki Isztar, pani mojej, i wzięła mnie Isztar, pani moja, za rękę i przeznaczeniem mojem kierowała.

4. Kiedy zaś ojciec mój Murszil stał się bogiem [1], wstąpił brat mój Muwattal na tron ojca swego, ja zaś zostałem w obliczu mojego brata naczelnikiem obozu wojennego. Ponadto ustanowił mnie brat mój ministrem Me-Sze-Di [2], także krainę górną oddał mi w zarząd i objąłem krainę górną w moją moc. Przedemną zaś dzierżył władzę nad nią Sin-U-asz, syn Zidasza. A ponieważ Isztar, pani moja, darzyła mnie łaską a brat mój Muwattal dobrze się ze mną obchodził, kiedy ludzie tedy widzieli życzliwość dla mnie *(ze strony)* Isztar, pani mojej, i dobroć brata mojego, zazdrościli mi. A Sin-U-asz, syn Zidasza a potem także inni ludzie nastawiali na mnie sidła i byli mi wrodzy. I rzucano na mnie oszczerstwa. A brat mój Muwattal wytoczył śledztwo przeciwko mnie. Isztar jednak, pani moja, objawiła mi się we śnie i tak rzekła do mnie we śnie: «Ja cię bóstwu poruczę, nie bój się». Tak tedy dzięki bogini zostałem oczyszczony. I ponieważ bogini, pani moja, ujęła mnie za rękę, nie oddała mnie nigdy na łaskę wrogiego bóstwa, ani wrogiego sądu. Nigdy też nie pokonała mnie broń nieprzyjaciela. Isztar, pani moja, ocalała mnie zawsze przy każdej sposobności; kiedy mi się kiedykolwiek źle powodziło, widziałem właśnie w chorobie wyraźnie moc rządzenia bogini.

— —

(W dalszym ciągu opowiada m. i. o walkach, które toczyć musiał z bratankiem swoim Urchi-Teszup, którego on na tronie osadził, a który podejrzywając Chattuszila o aspiracje do tronu, pozbawił go piastowanych godności, i rozpoczął z nim walkę bezskuteczną).

Kol. IV. 12. Ponieważ jednak Isztar, pani moja, już przedtem mi władzę królewską przyrzekła, objawiła się w owym właśnie czasie Isztar, pani moja, małżonce mojej we śnie: «Przed twoim mężem ja *(z pomocą)* kroczyć będę i cały *(kraj)* Chattuszasz [3] zwróci się ku stronie twego małżonka. Ponieważ go wysoko ceniłam, nigdy nie oddawałam go wrogiemu sądowi, ani wrogiemu bóstwu, w żadnym czasie. Także teraz wywyższę go i wprowadzę go w służbę kapłańską bogini słońca z *(miasta)* Arinnasz. Także ty ufaj mnie, *(bogini)* Isztar». Isztar też, pani moja, troszczyła się o mnie i jak przepowiedziała, tak też

[1] T. zn. kiedy umarł.
[2] Godność bliżej nieznana.
[3] Chettyckie brzmienie kraju Chatti, taksamo i stolicy państwa.

było. I okazała też Isztar, pani moja, moc rządzenia swego także w tej sprawie w wielkiej mierze. A wszystkim patrycjuszom, których Urchi-Teszup kiedykolwiek wygnał, objawiła się Isztar, pani moja, do orszaku mojego zostali wezwani *(słowami):* «Kraje Chatti wszystkie zwróciłam ja, Isztar, Chattuszilowi z powrotem». I tak doznałem przeznaczenia *(bogini)* Isztar także w tem w wielkiej mierze. Nie wypuściwszy Urchi-Teszupa nigdzie, zamknęła go w Szamuchasz jak świnię w chlewie. Ludziska zaś z Gaszgasz, którzy byli mi *(przedtem)* wrogami, wrócili do mnie, także cały *(kraj)* Chattuszasz wrócił do mnie. Z respektu dla mojego brata zawsze, nic złego mu [1] nie zrobiłem i wyruszyłem z Szamuchasz wraz z Urchi-Teszupem i prowadziłem go jak jeńca ze sobą. I dałem mu w *(krainie)* Nuchaszsze miasta warowne i przebywał w nich... Isztar zaś, pani moja, ustawicznie przychodziła do mnie.

13. I byłem księciem i zostałem Wielko-Me. Sze. di [2], ja zaś Wielko-Me. Sze. Di, zostałem królem *prowincji* Chakpiszszasz, ja zaś król Chakpisz zostałem potem wielkim królem [3]. Następnie wydała mi Isztar, pani moja, moich zazdrośników, wrogów i przeciwników w ręce. Jedni zginęli od broni, inni umarli w dniu *(przeznaczenia)* swoim, wszystkich zgoła się pozbyłem. A Isztar, pani moja, obdarzyła mnie też władzą królewską w kraju Chatti i zostałem wielkim królem. I mnie, syna królewskiego, przyjęła *(w łasce)* i była mi Isztar, pani moja, życzliwą *(także)* podczas mojej władzy królewskiej. A ci, co byli w dobrych stosunkach z królami, poprzednikami moimi, nawiązali też ze mną dobre stosunki. Także posłów wyprawiali odtąd do mnie, także podarunki przysyłali odtąd do mnie. *(Takich)* podarunków zaś, jakie mnie przysyłali, nie posyłali żadnemu z praojców i ojców moich. A gdzie był król, który musiał mi hołdować, składał mi hołd, kto zaś był wrogiem, tego pokonałem. Krajom Chatti zaś przysparzałem ziemstwo za ziemstwem. A nawet ci, którzy przed obliczem moich ojców i praojców byli wrogami, ze mną żyli zgodliwie... Ja zaś darowałem *(bogini)* Isztar, pani mojej, dom Sin-Du-asza [4] i zwolniłem go *(od podatków?)* i dałem go *(jej).* Co oddawna w nim było, darowałem jej, także co sam posiadałem, darowałem jej... Isztar jest boginią moją i dla niej jako dla Isztar... składać będę libacje... Także dom..., który budowałem, darowałem bogini. Także syna mojego Dudchalijasza oddałem w jej służbę, dom *(bogini)* Isztar obejmie syn mój Dudchalijasz. I *(jak)* ja byłem sługą bogini, tak niechaj i on będzie sługą bogini. Ponieważ zaś dałem bogini dom, to niech każdy... wykona.

14. Kto zaś w przyszłości pozbawi potomstwo Chattuszila i Puduchepasz [5] służby *(na cześć)* Isztar, *(kto)* pożąda... domu, mienia, sprzętów i składu *(bogini)* Isztar z Szamuchasz, ten przed sądem odpowiadać będzie wobec *(bogini)* Isztar z Szamuchasz. Z dóbr *(jej)* nikt daniny pobierać nie będzie.

---

[1] T. zn. bratankowi Urchi-Teszupowi.
[2] Tytuł wyższej godności bliżej nieznanej.
[3] Na szczeblach piastowanych godności doszedł do najwyższej władzy królewskiej.
[4] Dawnego przeciwnika swego.
[5] Małżonka Chattuszila.

15. A kto w przyszłości, czy syn, czy wnuk, czy potomek, po *(śmierci)* Chattuszila i Puduchepasz obejmie rządy, niech między bóstwami *(bogini)* Isztar z Szamuchasz będzie *(szczególnym)* czcicielem.

IV
ZABYTKI KULTURY.
7. Modlitwa o wyleczenie z choroby.

Friedrich, Aus dem hethitischen Schrifttum, 2. Heft (Alt. Orient XXV 2), 19.

Gaszszulijawjasz, córka Chattuszila III, błaga boga Lelwannisz z miasta Szamucha o wyleczenie z choroby. Imieniem chorej modlitwę zanosi jej matka(?), która składa przed bóstwem obraz kobiety, mającej zastępczo ściągnąć na siebie gniew boga zamiast na chorą córkę.

Jeśli ty, o boże, panie mój, u mojej *(najstarszej córki?)* czegoś... złego się doszukujesz, to patrz, oto przysyłam ci obraz *(?)* ozdobny, jest on przy mnie, piękny, czysty jest on, jasny jest on, ponadto wszelaką *(ozdobą)* wyposażony. Spojrzyj tedy, o boże, na ten *(obraz)* i przed bogiem, panem moim, niech niewiasta ta będzie obecną [1]. Ku najstarszej córce zaś dobrotliwie skłoń się znowu, wylecz ją z tej choroby, usuń od niej tę chorobę i niech znowu wyzdrowieje! A w przyszłości przychodzić będzie najstarsza córka i będzie ciebie, o boże, zawsze wysławiała, także imię twoje, boga, będzie bezustannie głosiła.

Wówczas, kiedy ciebie, o boże Lelwannisz, w mieście Szamucha, Gaszszulijawjasz, służebnica twoja, we śnie widziała, w owych dniach nie złożyła tobie, o boże, ofiary Gaszszulijawjasz, służebnica twoja [2]. A teraz, oto, Gaszszulijawjasz, służebnica twoja cierpi ponownie i choroba nią owładnęła. A wtedy owa rzecz [3] na sercu jej zaciążyła i zasięgnięto wyroczni u bogów i od bogów też *[odpowiedź nadeszła?].* I oto, patrz, Gaszszulijawjasz *[służebnica twoja]* przesłała ci, o boże, dla *(oddalenia)* choroby jej obrazy... ubrane w szaty i... które na głowę są złożone.

(Tutaj następuje luka)

...Patrz, twojej boskości przysłała *[Gaszszulja]*wjasz, służebnica twoja, tę niewiastę... w szaty przybraną i jako *[obra]*z swój. A jeżeli Ty, o boże, w czemkolwiek *[jesteś uniesiony gniewem?]*, to niechaj ta niewiasta staje na jej miejscu [4]. Ty zaś, boże, panie mój, oddal znowu chorobę od Gaszszuljawjasz!

Tymczasem jednak przysłała dla twojej boskości Gaszszuljawjasz, służebnica twoja, wraz z krową tłustą i tłustą owcą, chleb, piwo i wino. Przyjm tedy życzliwie, o boże, także tę ofiarę, zwróć się znowu, o boże, dobrotliwie ku Gaszszuljawjasz, wylecz ją z tej choroby, usuń ją od niej i niech znowu wyzdrowieje. *(Wówczas)* przychodzić będzie Gaszszuljawjasz i w przyszłości będzie cię, o boże, zawsze wysławiała i także imię twoje, boga, bezustannie głosiła.

---

[1] T. zn. niech bóstwo swój wzrok gniewliwy na tę niewiastę *in effigie* kieruje.
[2] To zaniedbanie mimo wezwania bóstwa we śnie ściągnęło jego gniew.
[3] t. j. grzech niezłożenia ofiary.
[4] To zn. niech chorą zastąpi i ściągnie gniew w jej miejsce na siebie.

8. Zaprzysiężenie wojska na wierność dla króla.

J. Friedrich, Aus dem hethit. Schrifttum 2 (AO 25, 2) str. 17.

Wykonywając szereg czynności symbolicznych, kapłan przy każdej z nich wypowiada formułę przekleństwa przeciw wiarołomnym żołnierzom.

Potem wkłada[1] wosk i tłuszcz owczy w ich[2] ręce, następnie wrzuca je w płomień i mówi: «Tak jak ten wosk się płaszczy *(?)*, jak tłuszcz owczy się rozpływa *(?)*, tak niechaj i ten, który przysięgi złamie *[i przeciw królowi kraju]* Chatti zdradę*(?)* popełni, jak *[wosk]* się rozpłaszczy *(?)*, jak *[tłuszcz owczy]* niech się rozpłynie». *(?)* Tamci[3] odpowiadają: «Tak niech się stanie!»

[Następnie] wkłada cięciwę i sól w ich rękę i rzuca je w płomień *(?)* i mówi tak: «Tak jak ta cięciwa na ognisku pęka *(?)*, jak zaś sól na ognisku się rozpryska, tak niechaj tego, który te przysięgi złamie i *[przeciw królowi]* kraju Chatti zdradę *(?)* popełni i przeciw krajowi Chatti wrogo oczy zwróci, te przysięgi[4] uchwycą i niech pęknie jak cięciwa i jak sól się rozpryśnie. A jak sól nie ma nasienia, tak niech owemu mężowi jego imię, jego potomstwo, jego dom, jego bydło, jego owce będą wytępione».

Następnie wkłada im krupki *(?)* i słód *(?)* w rękę... i przemawia do nich tak: «Tak jak ten słód kamieniem młyńskim się miele i wodą go się przemiesza i pali się i miażdży, tak niechaj i tego, który te przysięgi złamie i przeciw królowi *[lub]* królowej, przeciw książętom *[lub]* przeciw krajowi Chatti zło czynić będzie, te przysięgi uchwycą i jego siłę *(?)* tak samo rozmielą... i tak samo rozmiażdżą i niech złowrogą śmiercią zginie. Tamci zaś odrzekną: «Tak niechaj się stanie!»

Jak zaś owe krupki *(?)* nie posiadają siły płodzenia i nie można ich włożyć w glebę *[ani]* w nasiona zamienić, ani też z nich chleba się wyrabia, *[tylko]* się je w dom kamieni młyńskich wkłada, tak niechaj i temu, który te przysięgi złamie i przeciw królowi *[lub]* królowej *[lub]* przeciw książętom zło czynić będzie, przysięgi jego przyszłość zniszczą. Niechaj jego żony nie rodzą ani synów ani córek, na łanach zaś... i na niwach niechaj zioła *(?)* nie rosną *(?)*, jego bydło i jego owce zaś niechaj byczków i kozłów nie rodzą».

Następnie przyniosą szaty kobiece, wrzeciono i lustro *(?)* i skruszą strzałę *(?)* i przemówisz[5] tak do nich: «To nie są szaty kobiet[6] i trzymamy je *[tylko]* dla zaprzysiężenia. Kto te przysięgi złamie i przeciw królowi *[lub[* królowej *[lub]* książętom zło czynić będzie, niechaj te przysięgi z mężczyzny zrobią kobietę, jego wojska niechaj zamienią w kobiety i niech je przyodzieją jako kobiety i niech im nałożą turban *(kobiecy) (?)*. Łuki, strzały *(?)* i miecze w ich rękach niech skruszą i niechaj im włożą w rękę wrzeciono i lustro *(?)*».

Następnie przeprowadzi się przed nimi *(żołnierzami)* ślepą i głuchego. I przemówisz do nich tak: «Oto ta jest ślepa a ten jest głuchy. A kto przeciw królowi *(lub)* królowej zło czyni, tego niechaj przysięgi

[1] T. j. kapłan. [2] T. j. żołnierzy. [3] T. j. żołnierze.
[4] Przysięgi jako bóstwa uosobione.
[5] Słowo odnosi się do kapłana.
[6] T. zn. to są tylko symbole.

uchwycą i niechaj go zr*[obią ślepym?]*. I niech go jak ślepego... i jak głuchego niech go... i niechaj jego, mężczyznę wraz z żonami... zniszczą».

Następnie postawisz przed nimi piec[1] i pług, wózek *(i)* rydwan wojenny zaś postawisz przed piecem. I rozłamie się go i on *(kapłan)* tak przemówi: «Kto złamie te przysięgi, te muniechaj bóg grzmotów złamie pług. Jak zaś z pieca trawa *(?)* nie wyrasta, tak niechaj z pola jego nie wy*[rośnie]* ni proso ni żyto, niech chwasty *(tylko)* wyrastają».

Następnie wlewa *(?)* wodę w ogień i mówi do nich tak: «Tak jak ten płonący ogień zagasł, tak niechaj tego, co te przysięgi złamie, te przysięgi uchwycą. Następnie niechaj jego życie, jego moc młodzieńcza, jego dobrobyt *(?)* w przyszłości wraz z żonami i synami tak samo zagasną. A bogowie przysięgi niechaj go złowrogo przeklną i niechaj jemu łany dla jego stajni bydła i dla... zagrody owczej i jego... się nie udają, z pola jego niechaj... zioło nie wyrasta!».

9. Klątwa na miasto zdobyte.

Przy równoczesnem wykonywaniu przez kapłanów odpowiednich obrzędów, rzuca król klątwę na zdobyte miasto nieprzyjacielskie.

J. Friedrich: Hethit. Schrifttum 2. (AO 25, 2) str. 22.

Oto wam, bóstwom miasta nieprzyjacielskiego postawiłem... naczynie z piwem, także stoły ozdobione po lewej stronie ustawiłem. A ścieżki[2] wyłożyłem wam białem okryciem, czerwonem okryciem i niebieskiem okryciem. Niechaj tedy te okrycia będą wam jako ścieżki, na nich wędrujcie i zwracajcie się znowu łaskawie ku królowi, udawajcie się wszakże znowu do kraju waszego.

(W dalszym ciągu opisane były ceremonje rytualne. Następnie wygłasza król, przybrany w szaty królewskie, słowa klątwy:)

To miasto było mi wrogie *(?)*. Wezwałem tedy boga grzmotów, pana mego: «Niechaj bóg grzmotów, pan mój, spełni moje życzenie i ziści moje pragnienie!» I wydał mi je *(miasto)* i zburzyłem je.

Wówczas odczyściłem je i jak długo niebo, ziemia i człowiek *(istnieć będą)*, niechaj w przyszłości nikt go nie zamieszka. To miasto nieprzyjacielskie wraz z łanami polnemi, stepami, winnicami i... *[oddałem?]* bogu grzmotów, panu mojemu. O boże grzmotów, panie mój, twoje byki Szerisz i Churrisz[3] niech pastwisko *[tam mają]*, Szerisz i Churrisz niech ustawicznie je spaszą. Kto zaś w niem zamieszka i bykom boga grzmotów, Szeriszowi i Churriszowi, pastwisko zabierze, ten boga grzmotów, pana mojego, za przeciwnika mieć będzie. A jeżeli jakikolwiek człowiek w tem mieście nieprzyjacielskiem zamieszka a choćby to tylko miał być 1 dom albo 2 domy albo jeżeli *[usadowi się]* w niem jakakolwiek piechota lub wojownicy na rydwanach, to niechaj pan mój zburzy 1 dom *[albo 2 do]*my albo piechotę *[i wojowników na rydwanach zgładzi?]*.

(Dalszy ciąg odłamany).

[1] Mały przenośny piec z gliny.
[2] T. j. po których odbywa się procesja z wizerunkami bóstw, wracajacych do kraju ojczystego, skąd zostały dawniej przez nieprzyjaciela zagrabione.
[3] Symbole boga Teszupa, boga grzmotów.

UNIWERSYTET WARSZAWSKI BIBLIOTEKA

10. Kodeks prawa chettyckiego.

Obok babilońskiego kodeksu Chammurapiego i pomnika prawa staro-assyryjskiego [1] zajmuje prawodawstwo chettyckie, którego redakcja przypada najpóźniej na XIV (a może XV) wiek przed Chr., doniosłe samodzielne stanowisko jako ogniwo w rozwoju prawa przedniej Azji i stoi w pewnym związku historycznym także z prawem mojżeszowem.

Zbiór nasz obejmuje dwie tablice, z których każda mieści w sobie około stu paragrafów. Na treść jego składa się prawo cywilne rodzinne i o zobowiązaniach, przyczem obszerne miejsce zajmują taryfy najmu robotników, zwierząt i narzędzi; dalej prawo karne ogólne jak morderstwo, zabójstwo, kradzież, włamanie, sprzeniewierzenie, podpalenie i. i.) i prawo publiczno-państwowe (lenna i daniny państwowe), wreszcie także prawo sakralne (ofiary z okazji zasiewu, żniw i poświęcenia granic polnych).

Szczególnym rysem znamiennym tego prawozbioru jest, że przy niektórych normach rozróżnia między prawem dawniejszem a «obecnem», przyczem nowe prawo okazuje większą łagodność w karnych postanowieniach.

Tekst wydany w oryginale, transkrypcji i tłumaczeniu w dziele: *F. Hrozný: Code hittite provenant de l'Asie Mineure (vers 1350 avant J. C.), Paris, Geuthner 1922.* W tłumaczeniu niemieckiem: *H. Zimmern — J. Friedrich: Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi (um 1300 v. Chr.). Der Alte Orient* 23, 2 i 24, 3, str. 27

I Tablica.

§ 1. [Jeżeli mężczyznę] albo kobietę ktoś z *(powodu)* gniewu zabije, *[to musi go kazać zab]*rać [2] i 4 osoby *(wy)*dać [3] — bądźto mężczyzn, bądźto kobiety...

§ 2. [Jeżeli niewolnika] albo niewolnicę ktoś z gniewu zabije, to musi go kazać zabrać i 2 osoby *(wy)*dać — bądźto mężczyzn, bądź kobiety...

§ 3. [Jeżeli] ktoś osobę wolną albo kobietę powali, a ona umrze, *(jeżeli tylko)* jego ręka *[złocz]*yniła [4], to musi ją *(osobę zabitą)* kazać zabrać, także 2 osoby wyda...

§ 4. Jeżeli ktoś niewolnika albo niewolnicę powali, a on*(a)* umrze, *(jeżeli tylko)* ręka jego złoczyniła, to musi ją *(zabitą)* kazać zabrać, także dwie osoby wyda...

§ 7. Jeżeli ktoś osobę wolną zrani albo jej zęby wybije, to dawniej musiał 1 minę srebra zapłacić, teraz ma *(tylko)* 20 szekli srebra zapłacić [5]...

§ 8. Jeżeli ktoś niewolnika albo niewolnicę zrani albo zęby wybije, 10 szekli zapłacić...

§ 9. Jeżeli ktoś uderzy drugiego w głowę, to dawniej musiał 6 szekli srebra zapłacić *(a mianowicie)* otrzymał zraniony 3 szekle, dla pałacu [6] zaś brano 3 szekle. Teraz zaś król zniósł *(grzywnę)* na rzecz pałacu, zraniony *(tylko)* przyjmie 3 szekle.

§ 10. Jeżeli ktoś człowieka zrani i dotkliwie go pobije, to musi

[1] Por. Teksty źródłowe, zeszyt 2: (Schorr, *Babilonja i Assyrja.*)
[2] T. j. ponieść koszta transportu i pochowania zabitego.
[3] T. j. członków swej rodziny na robociznę dla rodziny zabitego.
[4] T. zn. jeżeli nie z rozmysłu, tylko nieopatrznie uderzył.
[5] Różnica między sankcją dawnego a późniejszego prawa polega widocznie na reformie prawa.
[6] T. zn. na rzecz skarbu królewskiego.

go *[dać wyleczyć?]*, na jego miejsce zaś wyda człowieka i *(ten)* pracuje tak długo w jego [1] domu, aż wyzdrowieje. Gdy zaś wyzdrowieje, zapłaci mu 6 szekli srebra, także koszty leczenia tamten poniesie.

§ 22, Jeżeli niewolnik zbiegnie, a ktoś go z powrotem sprowadzi, musi mu [2], jeżeli w pobliżu go schwyta, obuwie dać. Jeżeli z tej strony rzeki [3], musi mu dać 2 szekle srebra, jeżeli z tamtej strony rzeki, musi mu dać 3 szekle srebra.

§ 23. Jeżeli niewolnik zbiegnie i uda się do kraju Luija, musi temu który go przyprowadzi, uiścić 6 szekli srebra. Jeżeli zaś zbiegnie i uda się do kraju nieprzyjacielskiego, może ten, który go z powrotem sprowadzi, sam zabrać go do siebie.

§ 49. Człowiek z (*kasty*) Chippara [4] musi robociznę wykonywać. Z człowiekiem z *(kasty)* Chippara nikt nie może układu *(?)* zawierać, ani syna jego, pola, winnicy jego nikt nie może nabywać. Kto z człowiekiem z *(kasty)* Chippara układ zawiera, musi od układu odstąpić, człowiek z *(kasty)* Chippara musi to, co sprzedał, odebrać.

§ 64. Jeżeli ktoś wołu roboczego ukradnie, musiał dawniej 15 wołów zwrócić; teraz ma *(tylko)* 10 wołów dać *(a mianowicie)* musi dać 3 dwuletnie woły, 3 jednoroczne, woły 4 poniżej jednego roku.

§ 73. Jeżeli bydło na czyjemś polu zginie, musi właściciel pola 2 sztuki bydła dać...

§ 74. Jeżeli ktoś przywłaszczy sobie zaginione bydło, wówczas taki *(uchodzi)* także za złodzieja.

§ 76. Jeżeli ktoś zaprzęgnie [5] wołu, konia, muła albo osła a zginie albo wilk go pożre albo skądinąd zejdzie, to musi [6] mu należycie *(stratę)* powetować! Jeżeli zaś powie: «Z *(zrządzenia)* boga zginęło», to musi na to złożyć przysięgę.

§ 80. Jeżeli bydło schodzi na pola *(obce)*, to może właściciel pola je zabrać i przez dzień zaprzęgnąć. Gdy zaś gwiazdy się zjawią, musi je właścicielowi zwrócić.

§ 81. Jeśli ktoś owcę wyda wilkowi *(na żer)*, właściciel jej zabierze mięso, on sam zaś może zabrać skórę [7].

§ 99. Jeżeli człowiek wolny dom podpali, to musi dom na nowo odbudować, cokolwiek zaś w domu wewnątrz zginie, czy to człowiek czy bydło czy *[ow]*ca... za to nie musi odszkodowania uiścić.

§ 100. Jeżeli niewolnik dom podpali, obetnie się, nawet gdy jego pan szkodę powetuje, niewolnikowi nos jego i uszy jego i zwróci się go jego panu. Jeżeli zaś tamten szkody nie powetuje, to spada to na niego samego *(niewolnika)*.

II Tablica.

§ 6. Jeżeli ktoś spowoduje pożar na swojem polu i przerzuci go na pole sąsiada i *(to)* pole podpali, wówczas ten, co je podpalił, musi

[1] T. j. pobitego. [2] T. j. właściciel znalazcy jako nagrodę.
[3] Prawdopodobnie rzeki Halys.
[4] Może mowa tutaj o niewolnikach państwowych, rekrutujacych się z podbitej ludności, podobnie jak Heloci w Grecji.
[5] Chodzi tu o wypożyczone do pracy zwierzę domowe.
[6] T. j. wypożyczający właścicielowi.
[7] T. j. oprócz pieniężnego powetowania szkody.

przyjąć pole podpalone a *(wzamian)* musi właścicielowi pola dobre pole dać, także musi je *(na nowo)* zaorać [1]!

§ 7. Jeżeli ktoś... owce swoje popędzi do winnicy i one *(w niej)* zrywają *(gałęzie)*; jeżeli to sąsiednia, to musi za 1 Kan zapłacić 10 szekli srebra, jeżeli zaś..., musi zapłacić *(tylko)* 5 szekli srebra.

§ 35. Jeżeli ktoś w domu albo w mieście */albo w ogro/*dzie albo */na po/*lu rów */kopie/*... a inny przechodzi */i przez to/* się zrani, a on go zaskarży, wówczas ten, co zranienie spowodował, zapłaci 1 minę srebra,... rowu zaś oskarżyciel zabierze.

§ 57. Jeżeli ktoś wolną osobę w roku głodu *(?)* przy życiu utrzyma, to musi za to odszkodowanie uiścić [2], a jeżeli to niewolnik, to musi 10 szekli srebra zapłacić.

§ 58. Jeżeli ktoś sąd króla wyszydzi, dom jego w gruzy zamieniony będzie; jeżeli ktoś sąd «jaśnie wielmożnego» wyszydzi, głowę mu zetną. Jeżeli niewolnik z panem swoim się równa, do «garnca» wstąpi! [2]

§ 59. Jeżeli z pośród ludzi, którzy się kłócą między sobą, *(jeden)* umrze, musi on *(zabójca)* 1 osobę [4] wydać.

§ 63. Cena wołu roboczego wynosi 15 *(?)* szekli srebra, cena dorosłego wołu 10 szekli srebra, dorosłej krowy 7 szekli srebra; cena jednorocznej krowy jako roboczego bydła wynosi 5 *(?)* szekli srebra, cena bydła poniżej 1 roku 4 szekle srebra... Cena cielęcia 2 szekle srebra, cena konia, klaczy, osła i oślicy jest ta sama.

§ 79. Jeżeli ktoś pojmie żonę a potem mąż umrze, brat jego pojmie jego małżonkę [5], następnie [6] może ojciec *(zmarłego)* ją pojąć. Jeżeli także ojciec jego umrze, to może brat jego, jakkolwiek żonę pojął *(dawniej)*, ją pojąć. Kary za to niema.

B. STAROŻYTNA SYRJA (ARAM).

Starożytna Syrja, bibl. *Aram*, ass. *Aramu (Arimu, Arumu)*, obejmuje terytorjum, którego granice stanowią mniej więcej na północy góry Taurus, na wschodzie rzeka Chaboras (dopływ Eufratu), na południu pustynia arabska, na zachodzie północna Palestyna, Libanon i Amanus. Od XIV wieku przed Chr. począwszy, wkraczają stopniowo w terytorjum to, stanowiące składową część państwa Chettytów, szczepy koczownicze z pustyni arabskiej, (wspomniane w napisach asyryjskich *achlamu Aramaja* t. j. namioty Aramów), które w okresie między 1100—900 przed Chr. organizują się politycznie w samodzielne państewka. Pośród nich królestwo Damaszku zajmuje w IX i VIII w. wybitniejsze miejsce na arenie politycznej przedniej Azji. W obronie wspólnej łączą się te państewka od czasu do czasu pod wodzą Damaszku w koalicję zwłaszcza przeciw Assyrji, nigdy jednak nie doszło do trwałego politycznego zjednoczenia w jedno większe państwo.

---

[1] Por. II Ks. *Mojż.* 22. 5. [2] T. j. otrzymane wsparcie w pełnej kwocie.
[3] Jakiś rodzaj kary cielesnej. [4] T. j. członka rodziny.
[5] T. zw. lewirat, znany także w prawie assyryjskiem i mojżeszowem.
[6] T. zn. w razie gdy nie ma brata.

Po upadku Damaszku w r. 727 przed Chr. znikają rychło i inne mniejsze państewka z widowni, natomiast język aramejski zdobywa sobie od VIII wieku coraz większy wpływ, zrazu jako język dyplomatyczny (por. II. *Ks. Królów*, 18 i 26), później jako narzecze ludowe tak w Assyrji i Babilonji na wschodzie jak w Palestynie na zachodzie. W okresie Achemenidów język aramejski jest językiem administracji państwowej w całem olbrzymiem państwie perskiem aż do Egiptu włącznie. Przez całe tysiąclecie, od V wieku przed Chr. aż do VI wieku po Chr. t. j. do podboju arabskiego, jest on wszechwładnym językiem i głównym czynnikiem kultury w całej przedniej Azji. Zarówno żydowska jak chrześcijańska literatura w tym okresie głównie w aramejskiem względnie syryjskiem narzeczu do nas doszła.

Dla poznania politycznego rozwoju starożytnej Syrji służą jako główne źródła: opowiadania w księgach biblijnych historycznych na tle konfliktów politycznych między Izraelem-Judą a Damaszkiem, dalej roczniki assyryjskie, opisujące wyprawy zdobywców assyryjskich na zachód między XII—VII wiekiem przed Chr., wreszcie napisy rodzime aramejskie, odkryte w nowszych czasach w różnych miejscach Syrji.

I.

POMNIKI HISTORYCZNE PAŃSTEWEK ARAMEJSKICH.

a) Ja'udi czyli Szam'al.

W latach 1889—1891 a następnie w r. 1902 przeprowadziła niemiecka ekspedycja pod kierownictwem F. Luschana poszukiwania w Zendżirli, wiosce kurdyjskiej w północno-zachodniej Syrji, u stóp gór Amanus. Rezultatem tych wykopalisk było odkrycie czterech następujących pomników książąt aramejskiego państewka *Ja'udi* czyli *Szam'al* [1], które obejmowało terytorjum w pobliżu Aleppo. Napisy pochodzą z IX i VIII wieku przed Chr. i mają obok swego znaczenia językowego i paleograficznego (jako najstarsze zabytki w piśmie alfabetycznem t. zw. fenickiem), doniosłą wartość historyczną dla poznania politycznych stosunków w Syrji północnej w tym okresie, jakoteż dla poznania kultury a zwłaszcza kultu religijnego.

Zabytki te umożliwiają też w przybliżeniu ustalenie chronologiczne książąt państewka Ja'udi w IX i VIII wieku. Następstwo ich jest: Gabbar, Chaja(n), Sza'il, Kilamu, ...Karrul, Panammu I, Bar-cûr, Panammu II, Barrekub.

Teksty w oryginale, transkrypcji, tłumaczeniu i intepretacji najlepiej opracowane w zbiorze poświęconym epigrafice semickiej: Mark Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik*, t. I—III. Giessen, A. Töpelmann 1903—1915.

1. Napis Kilamu, księcia Ja'udi, ok. 850 przed Chr.

Rodowód podany na początku napisu: *Kilamu, syn Chajā(n)a, syna Gabbara* umożliwia dokładne datowanie pomnika. Na monolicie Salmanassara III (859—823), króla Assyrji, jest wzmianka w związku z wyprawami jego w pierwszym i szóstym roku panowania (859 i 854) o księciu krainy Szam'al [2], Chajan, synu Gabbara. Wobec tego nasz napis pochodzi z drugiej połowy IX wieku przed Chr. Jest zatem obok napisu Zakira (Nr. 5.) najstarszym pomnikiem, przekazanym nam w t. zw. fenickiem piśmie alfabetycznem. Z napisu naszego wynika też, że Kilamu, podobnie jak jego przodkowie, uważał siebie za lennika Assyrji.

---

[1] Te dwie nazwy naprzemian są używane w napisach. Prawdopodobnie Ja'udi jest chettycka nazwa, Szam'al zaś («lewa strona czyli północ») była semicką nazwą kraju.

[2] Stąd wynika też, że nazwa Ja'udi jest identyczną z nazwą Szam'al i obie oznaczają jedno terytorjum.

W czarnych barwach opisuje nam pomnik w I części niedolę kraju za dawnych czasów, uciskanego przez sąsiadów i nędzę wewnątrz kraju, w II części natomiast przedstawia w różowych kolorach dobrobyt i błogosławieństwo, jakie sprowadził na kraj Kilamu. Jest to styl schematyczny, który uderza także w napisie Panammu.

[1] Jam Kilamu, syn Chajā. [2] Panował Gabbar nad *(krajem)* Ja'udi a nie dokonał *(tego)*. [3] Był Bamah a nie dokonał tego i był mój ojciec Chajā a nie dokonał *(tego)* i był mój brat [4] Sza'il a nie dokonał *(tego)*. Ja zaś Kilamu, syn Tammat *(?)*, tego, czego ja dokonałem, [5] nie dokonali ci, co przed nimi byli. Był dom ojca mego wśród królów potężnych [6] i każdy wyciągał rękę, by go pożreć. I ja *(także)* byłem w mocy królów, tak, że zjadałem [7] brodę i tak, że zjadałem rękę [1]. I był potężny nademną król Da*(na)*nim [2] i najemnikiem [8] jam był króla Assuru [3]. Dziewicę oddawano za jagnię a mężczyznę za szatę [4].

[9] Ja Kilamu, syn Chajā, usiadłem na tronie mojego ojca. Przed królami [10] dawnymi kroczyli poddani jak psy, ja zaś niejednemu byłem ojcem, niejednemu byłem matką [11] i niejednemu byłem bratem. A kto nie widział jeszcze oblicza jagnięcia, tego zrobiłem panem trzody a kto nie widział oblicza wołu, tego zrobiłem panem [12] bydła i panem srebra i panem złota. A kto od młodości nie widział płótna, tego za dni moich odziewałem w byssus.

[13] I ująłem poddanych za rękę a oni okazali mi przywiązanie jak przywiązanie sierot do matki. Jeśli zaś ktoś z pośród moich synów, [14] który na mojem miejscu *(tron)* zajmie, uszkodzi ten napis, to niechaj stali mieszkańcy nie szanują koczowników, a koczownicy [15] niechaj nie szanują stałych mieszkańców [5]. A temu co zniszczy napis ten, niechaj głowę zniszczy Ba'al-Cemed [6], *(bóg)* Gabbara [7] [16] i niechaj zniszczy głowę jego Ba'al-Chamman, *(bóg)* Bamah i Rekûb-El, patron domu *(mojego)*.

2. Napis Panammu I. na cześć boga Hadada (pocz. VIII w. przed Chr.)

Treść: Chcąc okazać wdzięczność bogu Hadadowi i innym bóstwom kraju, Panammu wystawia pomnik Hadadowi, który zawsze wysłuchiwał jego błagań, udzielił mu berła błogosławieństwa a ziemię obdarzył błogim urodzajem. Dzięki pokojowi, który panował w kraju i na zewnątrz, mógł Panammu odbudować miasta i wsie i zapewnić dobrobyt mieszkańcom.

Dalej obowiązuje następców swoich, by otaczali czcią boga Hadada, składali mu ofiary i wspominali przed nim duszę Panammu. W przeciwnym razie spotkają kraj przekleństwa Hadada.

Przekleństwo też bogów spotka tego, co śmiałby oderwać władzę domowi jego.

1. Jam jest Panammu, syn Karrûla, król Ja'udi, który wystawiłem ten pomnik *(bogu)* Hadadowi, panu wód.

2. Stanęli przy mnie bóstwa Hadad i El i Reszef i Rakûb-El i Szemesz [8] i poruczyli ręce mojej Hadad i El

[1] Wyrażenie przysłowiowe: głód tak dokuczał, że musiano gryźć własne ciało. Por. *Jezajasz* 9, 19:... każdy ciało swego ramienia pożerać będzie.
[2] Państewko sąsiednie w Syrji.
[3] T. zn. wezwałem pomocy króla Assur przeciw królowi Dananim.
[4] Tak wielka była niedola z powodu ucisku obcych władców.
[5] T. zn. niechaj anarchja zapanuje w kraju.
[6] «Pan zaprzęgu», bóg jazdy konnej.
[7] Przodek Kilamu. [8] Bóstwa krajowe.

3. i Rakûb-El i Szemesz i Reszef berło błogosławieństwa i stanął przy mnie Reszef i czegokolwiek imam się

4. ręką moją... szczęści mi się i o cokolwiek błagam bogów moich *(tego)* użyczają mi i pokój sytości *(?)* [1]

5... ziemię jęczmienia...

6... ziemię pszenicy i ziemię czosnku

7 i ziemię... uprawiają rolę i winnicę.

8. Tam siedz*[ą i uprawiają rolę i winni]*cę *(króla)* Panammu. Także wstąpiłem na tron ojca mojego i poruczył Hadad mojej ręce

9. berło błogosławieństwa... i *[odda]*lił miecz i złowrogi język od domu ojca mojego, a za dni moich było pożywienia i napoju *[poddostatkiem?]*.

10. A za dni moich kwitł *[dobrobyt w kr]*aju moim [2] by budować miasta i zas*(a)*dzać *(?)*... i odbudować wsie, błogosławieństwem...by wspomagał *(?)* jeden drugiego.

11. I szczodrze darzyli *(kraj)* Hadad i Rakûb-El i Szemesz i Ark-Reszef. I wielkość była mi użyczona i bezpieczeństwo

12. ...mnie a za dni moich ofiary tłuste... składałem bogom moim i zaprawdę przyjęli *(je)* z ręki mojej, a o cokolwiek błagałem bogów moich, zaprawdę szczodrze użyczali

13. mi i byli *(mi)* łaskawi *(?)*. I bł*[agał]* Karrûl bogów moich o potomstwo *(?)* ale nie użyczył Hadad potomstwa... powołał mnie na syna i ku memu błogosławieństwu

14. użyczył potomstwa Hadad *[mnie ?]* synowi. I wybudowałem miasto i wystawiłem ten pomnik *(dla)* Hadada a miejsce Panammu, syna Karrûla, króla Ja'udi *(niechaj będzie)* obok pomnika Hadada *(?)*.

15. Kto z pośród moich synów obejmie *[ber]*ło i zasiędzie na moim tronie i wzmocni potęgę, niechaj składa ofiary

16. Hadadowi... i niechaj ofiaruje *[wszystkim bóstw]*om *(?)* ...niechaj ofiaruje Hadadowi i niechaj wspomina imię *(?)* Hadada...

17. i niechaj mówi: «oby dusza Panammu żywiła się przy Tobie i oby poiła się dusza Panammu przy Tobie». Jak długo wspominać będzie duszę Panammu

18. przed Hadadem i mówić będzie... ofiarę jego tę... *[Hadad]* łaskawie przyjmie *(?)* w niej *(świątyni)* jako dar *(?)* dla Hadada i Ela i Rakûb Ela i Szemesza

19. [I wybudowałem ja] Panammu d*[om...]* ten i osadziłem w nim bogów moich i w jego błogosławieństwie zażywałem łaski *(?)*.

20. [Bogowie?] użyczyli mi potomstwa... A jeśli *[ktoś]* z synów moich obejmie berło i zasiędzie na tronie moim jako król

21. nad Ja'udi i wzmocni potęgę i *[nie?]* będzie składał ofiar Hadadowi i wspominał imienia Panammu mówiąc: «oby się żywiła dusza Panammu

22. u boku Hadada i oby poiła się dusza Panammu u boku Hadada»... *[niechaj Hadad nie przyjmie]* ofiary jego i niechaj nie upodoba jej sobie, a czegokolwiek

[1] albo: pokój głoszą.
[2] Inni tłumaczą: ...rozkaz wydany był *[do mieszkańców kr]*aju mego.

23. błagać będzie, niechaj mu nie użycza Hadad, niechaj też Hadad żar *(swój)* wyleje na niego, *...[chleba ?]* niechaj mu nie da do jedzenia w gniewie

24. a sen niechaj mu odbierze w nocy i pomieszania *(zmysłów)* niechaj udzieli mu. *[A jeśli]* «brat» sprzymierzeniec zaprzysiężony *(?) [do]*mu mego,

25. obejmie berło w Ja'udi i zasiędzie na tronie moim i będzie królował... i wyciągnie rękę swoją mieczem przeciw *[mnie i]* domowi memu albo

26. ...[nie]... gwałtem nie zabójstwem *(?)* albo w gniewie albo na... zaprzysiężony, albo na łuku swoim, albo na jego rozkaz... *wiersze 27—34 źle zachowane i niejasne).*

3. Napis Bar-Rekûba na cześć ojca Panammu II (po 750 r. przed Chr.)

Treść: Za panowania Bar-cûra, ojca Panammu, wybuchła rewolucja pałacowa, której ofiarą padł Bar-cûr i 70 członków domu królewskiego. Jedyny uniknął zguby Panammu. W ślad za sprzysiężeniem wybuchła ogólna anarchja w kraju, bóg Hadad nawiedził go też klęską, niszcząc (wskutek posuchy) zboże wszelakie, tak że szalona drożyzna zapanowała. Panammu oddał się pod opiekę króla Assuru, Tiglatpilesera [1], który go osadził na tronie ojców, skazał na śmierć sprawcę buntu a wszystkich uwięzionych uwolnił. Panammu uporządkował stosunki w kraju i był wiernym lennikiem swego pana, króla Assuru, któremu towarzyszył we wszystkich wyprawach. Król z wdzięczności wywyższył go ponad innych lenników i powiększył jego kraj o sąsiedni okręg Gurgum. Panammu umarł w obozie Tiglatpilesera, na jego cześć król zarządził żałobne uroczystości. Bar-Rekub zostaje zatwierdzony jako następca ojca, któremu pomnik ten wystawia.

1. Pomnik ten wystawił Bar-Rekub ojcu swojemu Panammu, synowi Bar-cûr*(a)*, królowi Ja'udi *[na pamiątkę]* roku, *[w którym ocalał?]* ojciec mój Panammu... *[podczas zaburzeń w domu?]*

2. ojca jego. Ocalili go bogowie Ja'udi ze zguby jego, która *(?)* spadła na dom ojca jego. Wtedy powstał bóg Hadad z tronu swego... i dokonał spustoszenia

3. w domu ojca jego. I zabił ojca jego Bar-cûra i zabił 70 braci ojca jego... panów rydwanów... króla Panammu

4. a resztą mężów wypełnił więzienia. I pomnożył miasta spustoszone ponad miasta zamieszkane... *[I rzekł (bóg) Hadad: ponieważ]* skierowaliście

5. miecz przeciw domowi mojemu i zabiliście jednego z synów moich, dlatego i ja sprowadziłem miecz na kraj Ja'udi... Panammu, syn Karrûla... ojca mojego... zniszczone zostało

6. zboże i proso *(?)* i pszenica i jęczmień i ostało się pół miarki *(pszenicy)* za szekla a szatrab *[jęczmienia]* za szekla a asnab oliwy za szekla. Wówczas zawiózł ojciec mój *[dary]*

7. do króla Assuru a on ustanowił go królem nad domem ojca jego i zabił sprawcę zburzenia domu ojca jego, *[który złupił]* skarbiec bogów Ja'udi.

8. I zburzył *(?)* więzienia i uwolnił uwięzionych *(kraju)* Ja'udi

[1] Jest to Tiglatpileser IV (747—722 przed Chr.).

i powstał mój ojciec i uwolnił kobiety... dom na śmierć skazanych i... *[odbudował]*

9. dom ojca swego i uczynił go piękniejszym niż dawniej. I było obficie pszenicy i jęczmienia i żyta i prosa *(?)* za dni jego i wówczas *(wszelkie)* pokarmy i napoje

10. spadły w cenie. A za dni ojca mego Panammu ustanowił [1] mężów, panów włości i panów jazdy i osadził ojca mego Panammu pośród królów potężnych *(?) [I nie sprzymierzył się z wrogiem króla Assuru]*

*11. [oj]*ciec mój, chociaż ów był panem srebra i był panem złota [2], *(lecz)* w mądrości swej i sprawiedliwości chwycił się poły pana swego, króla Assuru *[i poddał mu król]*

12. Assuru namiestników i «braci» [3] *(kraju)* Ja'udi i użyczył mu łaski pan jego, król Assuru, ponad królów potężnych na czele Assuru *[I walczył ojciec mój]*

13. na rydwanie pana swego, Tiglatpilesera, króla Assuru, na wyprawach od wschodu słońca do zachodu słońca i *[podbił król Assuru]*

14. cztery krańce ziemi a córki [4] z wschodu słońca przewoził na zachód, a córki zachodu przewoził na wschód [5] a ojciec mój...

15. przydzielił mu pan jego Tiglatpileser, król Assuru, miasta z okręgu Gurgum... A ojciec mój Panammu, syn Bar-cûra *[w drodze]* zachorował.

16. Następnie umarł ojciec mój Panammu w orszaku pana swego, Tiglatpilesera, króla Assuru, w obozie...

17. i opłakiwali go «bracia» [6] państwa i opłakiwał go cały obóz pana jego, króla Assuru, i wziął pan jego, król Assuru *[zwłoki jego?]*

18. [i opłakiwał?] duszę jego i urządził dla niej *(żałobne)* płacze w drodze i przewiózł *(zwłoki)* ojca mojego z Damaszku do miejsca tego. Za dni moich spoczął *(?) (tutaj)*

*19. [i opłaki]*wał go dom jego cały. Ja zaś Bar-Rekûb, syn Panammu — dla zasług ojca mojego i dla zasług moich osadził mnie pan mój *[król Assuru na tronie]*

20. ojca mojego Panammu, syna Bar-cûra. I wystawiłem pomnik ten... *[ojcu]* mojemu Panammu, synowi Bar-cûra, i wybudowałem *[kaplicę?]*.

21. I zarządził *(król)* dochody *(dla niej)* i potokiem bystrym *[otoczył] (ją)* król *[Assuru]* i dał trysnąć potokowi przed grobem ojca mojego Panammu...

22. A ku pamięci tego ten oto *(pomnik).* Hadad zaś i El i Rekûb-El, patron świątyni i Szemesz i wszyscy bogowie Ja'udi *[niechaj przeklną tego, co zburzy pomnik ten]*

23. przed bogami i przed ludźmi.

4. Drugi napis Bar-Rekûba (t. zw. napis nad budowlą).

Treść: Z łaski boga Rekûb-Ela i króla Tiglatpilesera objął tron ojca swego. Wiernie służył panu swemu, królowi Assuru, przed któ-

[1] T. j. król Assuru. [2] T. zn. usiłował goprzekupić.
[3] Tytuł urzędniczy. [4] T. zn. plemiona.
[5] Królowie assyryjscy przesiedlali ludność zdobytych ziem w dalekie kraje. Por. uprowadzenie 10 pokoleń Izraela. [6] T. zn. książęta-lennicy króla.

rego rydwanem biegł. Na cześć swoich przodków odbudował pałac protoplasty Kalumu jako pałac zimowy i letni zarazem.

[1] Jam Bar-Rekûb, [2] syn Panammu, król *(kraju)* Szam'āl, [3] sługa[1] Tiglatpilesera[2], pana [4] czterech *(krańców)* ziemi. Dla zasług ojca mego i dla zasług [5] moich osadził mnie pan mój *(bóg)* Rekub-El [6] i pan mój Tiglatpileser na [7] tronie ojca mojego. A dom ojca mego [8] cierpiał zewsząd. I biegłem przed rydwanem [9] pana mojego, króla Assuru, wpośród [10] królów wielkich, panów [11] srebra i panów złota i objąłem [12] dom ojca mojego i ulepszyłem go [13] *(piękniej)* niż dom jednego z królów wielkich. [14] I życzyli bracia moi, królowie, [15] wszelakiej pomyślności domowi mojemu. [16] Dobrego domu nie posiadali ojcowie moi, [17] królowie Szam'āl, tylko ten dom Kilamu [3] posiadali oni. Był on im domem *(pałacem)* zimowym [19] i był on też domem letnim, [20] dlatego to wybudowałem dom ten.

b) Państewko Chamat

5. Napis Zakira, króla Chamat (IX w.).

Pomnik wystawiony był na cześć boga Allura i boga niebios Ba'al-szamain, patrona opiekuńczego Zakira, z wdzięczności za ocalenie go od koalicji kilkunastu książąt pod przewodnictwem Ben-Hadada III (844—800 przed Chr.), syna Chazaela, króla Damaszku, spółcześnika królów izraelskich Joachaza i Joasza (II. *ks. Król.* 13, 3). Sprzymierzone wojska obległy miasto C h a z r a k, niedaleko Chamat, na skutek jednak pomocy boga Ba'l-Szamain, poniosły klęskę i musiały odstąpić od oblężenia, poczem Zakir odbudował miasto i wzmocnił je twierdzami. Napis ułożony jest w narzeczu aramejskiem, pod względem słownictwa i składni znać silny wpływ narzecza kananejskiego. Historyczne znaczenie inskrypcji polega na wyświetleniu stosunków politycznych w północnej Syrji w IX wieku przed Chr., przedstawiających szereg małych księstw wzajem się zwalczających, zgodnie z relacjami w źródłach biblijnych (II *ks. Król.*). Napis ten odkrył Pognon, konsul francuski w Aleppo w r. 1903 wraz z całym szeregiem innych pomników w północnej Syrji. — H. Pognon: *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*, Paris (1907—1908).

a. [1] Pomnik, który wystawił Zakir, król *(krainy)* Chamat i La's *(bogu)* Alurowi [4] na miejscu [2] tem. Zakir, król Chamat i La's [5], mężem pokornym jestem ja. I *[wywyższył]* [3] mnie Ba'l-szamain [6] i stał u mego boku i ustanowił mnie królem Ba'l-szamajn nad [4] Chazrak [7]. I zjednoczył przeciwko mnie Bar-Hadad, syn Chazaela, król Aramu [8] 12 *(?)* królów. *(Byli)* tam Bar-Hadad i jego obóz, Bargasz [9] i jego obóz, [6] król *(krainy)* Kue i obóz jego, król *(krainy)* Umk [10] i obóz jego, król *(krainy)* Gurgum [7] i obóz jego, król *(krainy)* Szam'āl i obóz jego, król Miliz [11] i obóz jego [8] ...siedmiu królów [12] [9] było ich i ich obozy. I urządzili

[1] T. zn. lennik.
[2] Jest to Tiglatpileser IV (747—722 przed Chr.)
[3] *Kilamu* był przodkiem Bar-Rekuba (Zob. wyżej Nr. 1).
[4] Inni czytają El-Wad. [5] Kraina na północ od Fenicji.
[6] dosł. «bóg niebios» ale tutaj imię własne bóstwa.
[7] Miasto w prowincji Chamat, bibl. Chadrak (*Zach.* 9, 1). ass. Hatarika.
[8] Aram = Syrja ze stolicą Damaszkiem.
[9] Władca sąsiedniej niewymienionej krainy.
[10] Okręg niedaleko Antiochji, dziś Al-Amk w Coelesyrji.
[11] ass. Milid = Melitene.
[12] z koalicji 12 (?) królów siedmiu wyruszyło na Chazrik.

wszyscy ci królowie oblężenie przeciwko *(miastu)* Chazrik [10] i wystawili mur wyższy ponad mur Chazrik i wykopali rów głębszy od jego rowu. [11] Wówczas podniosłem ręce moje do Ba'l-szamain. *[Objawił się?]* [12] Ba'l-szamajn mnie przez wieszczów i wróżbitów *[i powiedział* [13] *do mnie]* Ba'l-szamain: Nie trwoż się, gdyż ja królem *[cię ustanowiłem i ja]* [14] stać będę u boku twego i ja wybawię cię od wszystkich kró*[lów tych, którzy]* [15] uderzyli na ciebie oblężeniem. I rzekł do mnie *[Ba'l-szamain: Wygładzę?]* [16] wszystkich królów tych, którzy uderzyli *[na ciebie oblężeniem...* [17] ...a mur ten, który *[wynieśli, zburzę]*...

b.[1] ... [2] *[i stał się klęską?]* dla rydwanów i rumaków... [3] podczas gdy król jego był w nim. Ja [4] odbudowałem Chazrak i powiększyłem je o cały okręg [6] ...i napełniłem je *[ludnością?]* [7] ...i wybudowałem [8] te *[t]*wierdze po każdej stronie. [9] Budowałem świątynie w całym [10] *[kraj]*u moim i budowałem... [11] ...i cysterny *(?)* [12] ...świątynię Alura [13] ...i wystawiłem przed *[Alurem]* [14] ten pomnik i wypi*[sałem* [15] *na n]*im napis ręki mojej... [16] ...Ktoby starł napis [17] *[rąk]* Zakira, króla Chamat [18] i La's z tego pomnika lub ktoby [19] usunął pomnik ten [20] przed Alurem i oddalił go z [21] miejsca swego albo ktoby wyciągnął przeciw niemu [22] *[topór, by]* go *[zniszczyć?]* [23] *[tego niechaj zgubi]* Ba'l-szamain i Al*[ur]* [24] ... i Szemesz i Sahar [25] i ...bogowie niebios [26] i bogowie ziemi i Ba'l-ē [27] *[niechaj wytracą jego,* [28] *[i]* ...korzeń jego [29] ...

c. imię [2] Zakira i imię... *[potomków jego]*.

6. Napisy na grobowcach kapłanów bóstwa księżyca w Nerab[3] (VII w.).

a.

[1] Dla Sin-zer-bani, kapłana [2] *(boga)* Sahara [4] — w Nerab umarł [3] a to jest poodbizna jego [4] i trumna jego [5]. [5] Ktokolwiek jesteś [6] *(jeśli)* usuniesz podobiznę [7] tę i trumnę [8] z miejsca jej [9] *(bóstwa)* Sahar i Szemesz i Nikkal i Nusku [6] *(niechaj)* wyplenią [10] imię twoje i miejsce twe z pośród żyjących i śmiercią... [11] niechaj cię zabiją i wytracą potomstwo twoje. Jeżeli zaś [12] czuwać będziesz nad podobizną i trumną tą, [13] to inny czuwać będzie [14] nad twoją.

b.

[1] Dla Agbara, kapłana *(boga)* Sahara w Nerab, [2] oto jest podobizna jego. Dla sprawiedliwości [7] mojej ofiarowano mi ją. [3] *(Sahar)* użyczył mi imienia dobrego i przedłużył dni moje. [4] W dzień śmierci mojej usta moje nie zamknęły się od słów [5] a oczyma mojemi cóż ja widzę? Dzieci w czwartem *(pokoleniu)* zaprawdę *(?)*, [6] owego dnia *(?)* setka ich było. A nie włożono mi *(do grobu)* naczyń [7] srebra i miedzi. Z odzieniem mojem pochowano mnie, ażebym [8] nie pałał gniewem *(?)*. Nie usuwaj trumny mojej! Ktokolwiek jesteś, jeżeli dopuścisz się gwałtu [9] i usuniesz mnie, niechaj *(bóstwa)* Sahar i Nikkal i Nusku ześlą ohydną [10] śmierć na niego a jego potomstwo niech zginie!

[1] Większa luka w tekście zawierała opis walki z koalicją przeciwników, z której Zakir (przy pomocy Assyrji ?) wyszedł zwycięsko.
[2] Przed tem może trzeba uzupełnić: Niechaj bogowie błogosławią.
[3] Miejscowość na południu od *Aleppo* w Syrji.
[4] *Sahar* w aramejskiem = księżyc. [5] Inni: grób.
[6] Nikkal i Nusku są bóstwami assyryjskiemi. Nikkal = Nin. Gal «Wielka pani», małżonka... Nusku to bóg zarazy. [7] T. zn. dla zasług moich.

II.

Z PIŚMIENNICTWA STARO-ARAMEJSKIEGO.

7. Opowieść o mądrym Achikarze (VII w. przed Chr.).

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych bajek w krajach chrześcijańskiego średniowiecza, tak na wschodzie jak na zachodzie, jest historja o mądrym Achikarze (arab. Chajkarze). Pierwotnie znana z niektórych arabskich zbiorów *Tysiąca i jednej nocy*, doszła ona do nas w różnych starszych i młodszych wersjach a mianowicie w językach: aramejskim (wśród dokumentów odkrytych w r. 1906 w Elefantynie w Egipcie z V w. przed Chr.), syryjskim, arabskim, etjopskim, greckim, armeńskim, staroturreckim i starosłowiańskim. Najstarsza z tych wersyj, a r a m e j s k a, stanowi prawdopodobnie tłumaczenie z pierwotnego (nieodkrytego dotąd) oryginału a s s y r y j s k i e g o. Akcja bowiem w tej historji rozgrywa się w Niniwie na dworze króla Asarchaddona (ass. *Assur-ach-iddina*), który panował w latach 681—668 przed Chr., imiona osób, w późniejszych wersjach skoszlawione, noszą w starszych piętno czysto assyryjskie. a jedna z tych osób Nabû-szum-iszkun (arab. Abusamak) jest nawet możliwie historyczną, gdyż za czasów Sancheriba, ojca Asarchaddona, znany jest dygnitarz dworski tego imienia, piastujący urząd «trzymającego lejce króla». Jest tedy całkiem możliwe, że w opowiadaniu tkwi jądro historyczne; legenda sama pochodzi niewątpliwie z drugiej połowy VII wieku przed Chr. (przed zburzeniem Niniwy w r. 612) i przedstawia w sobie n a j s t a r s z ą b a j k ę h i s t o r y c z n ą n a t e r e n i e s t a r o s e m i c k i e g o w s c h o d u, która wędrowała dalej do różnych narodów.

Treść legendy dzieli się na dwie części: a) o p o w i e ś c i o w ą, w której bohater Achikar opowiada we własnej osobie o przeżyciach swoich b) d y d a k t y c z n ą, zawierającą maksymy życiowe i karcenia moralne, udzielane przez Achikara wychowankowi Nadinowi, przyczem te nauki przeplatają samo opowiadanie.

Wszystkie wersje różnojęzyczne opowieści zebrane są krytycznie w oryginałach i tłumaczeniu angielskiem w dziele: F. C. Conybeare, J. Rendel-Harris and Agnes Smith-Lewis: *The Story of Ahikar from the aramaic, syriac, arabic, armenian, ethiopic, old turkish, greek and slavonic versions*. 2 ed. Cambridge 1913. O p r a c o w a n i a: Th. Nöldeke, *Untersuchungen zum Achiqar-Roman* (Abhandl. d. königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, Neue Folge. T. XIV 4), Berlin 1913. B. Meissner, *Das Märchen vom weisen Achiqar* (Der Alte Orient XVI 2), Lipsk 1917. A. Ungnad, *Aramäische Papyrus aus Elephantine* Lipsk 1911 (str. 62—82).

T e k s t o p o w i e ś c i.

(Według wersji syryjskiej z uwzględnieniem innych).

W 20 roku Sancheriba, syna Sarchadoma [1], króla Assuru i Niniwy, byłem ja, Achikar, sekretarzem króla. A gdym jeszcze był młody, powiedziano mi: [2] «syna mieć nie będziesz». A bogactwo, które sobie zdobyłem, było nie do opisania. Sześćdziesiąt żon pojąłem i wybudowałem sześćdziesiąt pałaców, syna jednak nie miałem. Następnie ja, Achikar, wystawiłem sobie ołtarz wielki, cały z drzewa i nałożyłem nań ognia i dodałem korzeni wonnych i rzekłem: «O Boże, Panie mój, jeśli umrę a syna nie zostawię, cóż powiedzą ludziska: oto Achikar,

[1] T. j. Asarchaddona, który jednak był synem Sancheriba a nie odwrotnie. Tak też brzmi tekst w najstarszej aramejskiej wersji.

[2] Oczywiście przez astrologów.

mąż uczciwy i dobry i bogobojny, umarł, syna nie zostawiwszy, co by go pochował, ani córki, a mienie jego jak mienie przeklętego nie ma spadkobiercy. O Boże, błagam Cię, daj mi potomka męskiego, a gdy umrę, by on sypał proch na oczy moje». A *(wówczas)* usłyszałem odgłos wołający: «O Achikarze, pisarzu mądry, wszystko, czego pragnąłeś odemnie, dałem ci, a że bez dzieci cię zostawiłem, dosyć ci, nie martw się, oto wszakże Nadin, syn siostry twojej, on będzie ci synem, a gdy podrośnie, znajdziesz możność nauczania go wszelakich rzeczy». ...I przyjąłem Nadina, siostrzeńca mego, za syna a ponieważ był wątły, dałem mu ośm karmicielek i żywiłem go miodem i układałem go na wełnianych poduszkach i ubierałem go w wyborowe płótno i purpurę. I podrósł syn mój i podobny był do cedru, a gdy wyrósł syn mój, uczyłem go z ksiąg mądrości. A gdy król wrócił z miejsca, dokąd wyruszył, wezwał mnie i rzekł do mnie: «O Achikarze, pisarzu i mędrcu i zaufany mój, gdy się zestarzejesz i umrzesz, któż po tobie usługiwać mi będzie tak jak ty?» A odrzekłem mu na to: «Niech żyje na wieki król, pan mój! Mam ja syna mądrego jak ja, uczonego w księgach jak ja i wykształconego». I rzekł do mnie król: «Przyprowadź go a ujrzę go; jeśli zdolny jest stanąć przedemną, zwolnię ciebie w pokoju i spędzisz sędziwy wiek w czci, aż dni twoje się spełnią». Wziąłem tedy syna mego Nadina i przed królem go postawiłem. A gdy go ujrzał król, pan mój, rzekł: «Błogosławiony niech będzie dzień ten wśród dni przed Bogiem, oto skoro Achikar biegł *(kroczył)* przed ojcem moim Sarchadomem i przedemną, niech będzie wynagrodzony, i ustanawiam syna jego w bramie mojej za jego życia, on zaś niechaj zwolniony będzie, dla życia *(w odpoczynku)*». Wówczas, ja Achikar, ukłoniłem się przed królem i rzekłem: «Niech żyje na wieki król, pan mój! Tak jak ja kroczyłem przed ojcem twoim i przed tobą aż do teraz, tak i ty rozciągaj pobłażliwość twoją na młodość syna mego. tego, ażeby w dwójnasób okazała się twoja życzliwość wobec mnie *(dla niego)*». Kiedy król wysłuchał słów moich, podał mi prawicę swoją a ja, Achikar, ukłoniłem się królowi. I nie zaniechałem nauczania syna mojego tak, że nasyciłem go nauką jakby chlebem i wodą. I tak oto przemawiałem doń:

(Tutaj następują nauki mądrości, ujęte w 75 zasad życiowych, odnoszących się do sposobu zachowania się w różnych położeniach i wobec wszelakich osób. Podajemy niektóre z tych nauk w dowolnym wyborze):

1. Słuchaj, synu mój Nadinie, nauki mojej, przystąp do rozwagi mej i pomnij na słowa moje jak na słowa boga.

2. Synu mój, gdy słyszysz słowo, niechaj obumrze w sercu twojem i nikomu go nie wyjawiaj, by nie stało się węglem żarzącym w ustach twoich i byś się nie opalił niem i szkody nie wyrządził duszy twojej a *(potem)* szemrał przeciw Bogu.

3. Synu mój, nie opowiadaj wszystkiego, co słyszysz, i nie wyjawiaj wszystkiego, co widzisz.

4. S. m. [1], przemawiaj łagodnie, bądź skwapliwy w słuchaniu, ale nie w odpowiadaniu.

[1] Tem skróceniem (= Synu mój) posługujemy się dalej.

5. S. m., nie bądź przedwczesny jak migdałowe drzewo, które pierwsze kwitnie a ostatnie owoce wydaje, lecz bądź umiarkowany (?) i rozumny jak morwa, która na końcu kwitnie ale pierwsza wydaje owoce.

6. S. m., lepiej toczyć kamienie z człowiekiem mądrym aniżeli pić wino z głupcem.

7. S. m., wylewaj *(raczej)* wino twoje na groby cnotliwych [1] a nie pij go ze złoczyńcami.

8. S. m., nie bądź za słodki, by cię nie połknięto, ani za gorzki, by cię nie wypluto [2].

9. S. m., jeśli chcesz zdobyć sobie towarzysza albo przyjaciela, wypróbuj go przez to, że go rozgniewasz. Jeżeli to zniesie i nie opuści cię zaraz, to zdobądź go sobie jako przyjaciela, jeżeli zaś popadnie w gniew i opuści cię, to trzymaj go zdala od siebie, wszak go wypróbowałeś.

10. S. m., nie gryź się szczęściem twego wroga ani raduj się jego nieszczęściem.

11. S. m., jeśli nieprzyjaciel twój dotknie cię złem, dotykaj go mądrością [3].

12. S. m., nie uważaj siebie za mądrego, gdy cię inni za mądrego nie uznają.

13. S. m., wydawaj sądy prawdziwe w młodości, aby cię spotykała cześć w starości.

14. S. m., nie daj towarzyszowi twemu nastąpić na nogę twoją, by nie nastąpił na szyję twoją.

15. S. m., posyłaj mądrego a nie dawaj mu zlecenia, a gdy posyłać masz głupca, pójdź sam a nie posyłaj go.

16. S. m., wypróbuj syna twego chlebem i wodą, a potem możesz mu zaufać twój dobytek i mienie.

17. S. m., dźwigałem sól i kopałem ołów, ale nic cięższego nie poznałem jak długi.

18. S. m., lepszy człowiek o ślepych oczach niż o ślepem sercu, bo ślepy na oczy rychło nauczy się drogi i będzie nią chadzał, tamten zaś o ślepem sercu porzuca drogę prostą i kroczy manowcami.

19. S. m., nie wypuszczaj słowa twego z ust, zanim nie rozważyłeś go w sercu, lepiej bowiem potknąć się nogą, aniżeli językiem.

20. S. m., kto w porządku trzyma odzienie swoje, trzyma też w porządku mowę swoją, kto zaś niechlujny w odzieniu swojem, jest też niechlujny w mowie swojej.

(W dalszym toku opowieści dowiadujemy się, że Nadin nie spełnił nadziei w nim pokładanych, gardził naukami Achikara i majątek trwonił, skutkiem czego Achikar wydalił go z domu a w jego miejsce przyjął za syna młodszego brata jego Nabuzaridina. Wówczas Nadin, pałając zemstą, rzucił na stryja swego oszczerstwo przed królem o zdradę państwa, Achikar został skazany przez króla na stracenie mieczem a wykonanie wyroku zostało poruczone dworzaninowi Nabû-szum-iszkunowi [4], ten jednak, zobowiązany Achikarowi zdawna za wielkie dobrodziejstwo, darowuje mu życie, zabija w jego

[1] T. j. jako libację dla zmarłych.
[2] Ten aforyzm znajduje się tylko w wersji starosłowiańskiej i armeńskiej.
[3] Wersja arabska: dobrem.
[4] W późniejszych wersjach imię jest skoszlawione jako Abu-sumaik.

miejsce jednego z jego niewolników, jego zaś ukrywa żona pod progiem domu, gdzie go potajemnie żywi chlebem i wodą. Kiedy w Niniwie rozeszła się wieść o straceniu Achikara, zapanował wśród ludu wielki smutek a także król sam żałował straty swego mądrego doradcy, ludy zaś sąsiednie, trzymane na wodzy przez mądrego ministra, zaczęły podnosić głowę i odmawiać haraczu królowi Assyryjskiemu. Faraon zaś, król Egiptu, dowiedziawszy się o śmierci Achikara, napisał list do króla assyryjskiego z tem: «Jeżeli przyślesz do mnie człowieka, który wybuduje mi pałac między niebem a ziemią i rozwiąże wszystkie zagadki, jakie mu zadam, będę ci posyłał daninę z Egiptu. Jeżeli zaś nie znajdziesz takiego męża, wówczas ty mnie będziesz płacił daninę». Daremnie szukał król między mędrcami kraju, ktoby to zadanie wybudowania zamku w powietrzu mógł spełnić. Wówczas Nabû-szum-iszkun wyjawił tajemnicę królowi, że Achikar żyje, król uradowany kazał go sprowadzić i po odpowiednich przygotowaniach wyprawił go z wielkim orszakiem do Egiptu. Tutaj Achikar daje dowody swojej wielkiej mądrości, rozwiązuje wszelakie zagadki i zadania mu poruczone, wprawiając w podziw Faraona).

Dalszy ciąg opowieści:

I rozkazał dalej król i przynieśli do mnie złamany górny kamień żaren młyńskich i rzekł do mnie: napraw nam, Achikarze, te złamane żarna. Wówczas poszedłem, przyniosłem dolny kamień, położyłem go przed królem i rzekłem doń: «Królu, panie mój, jestem obcym tutaj i nie mam narzędzi przy sobie. Rozkaż szewcom twoim, by mnie z tego dolnego kamienia rzemienie uszyli a naprawię Ci szybko kamień górny». Gdy usłyszał to król, roześmiał się i zawołał: «Błogosławiony niech będzie dzień, w którym urodził się Achikar, przed bogami Egiptu! A że cię ujrzałem żywym, urządzę dzień uczty i wesela». Następnie dał mi daninę Egiptu za trzy lata [1]. Ja zaś szybko wróciłem do Sancheriba króla, pana mego, on zaś wyszedł naprzeciw mnie i przyjął mnie i dzień wielki urządził i posadził mnie na czele domowników swoich i odezwał się do mnie: «Zażądaj, Achikarze, czegokolwiek pragniesz». A ja pokłoniłem się królowi i rzekłem: «Wszystko, cokolwiek mnie dać chcesz, użycz Nabu-samikowi, przyjacielowi memu, gdyż on uratował mi życie. Co do mnie zaś, królu, panie mój, rozkaż, by mi wydano syna mojego Nadina, bym go pouczył inną nauką, gdyż poprzedniej nauki zapomniał». I rozkazał król i wydali mi syna mojego Nadina. I rzekł król do mnie: «Pójdź, Achikarze, i cokolwiek pragniesz, uczyń synowi twemu a nikt nie ocali ciała jego z rąk twoich». I wziąłem syna mego Nadina i zaprowadziłem go do domu mego i okułem go w kajdany żelazne wagi 20 talentów i przykułem je do pierścieni a na szyję jego narzuciłem więzy i chłostałem go, na barki tysiąc razów a na lędźwie tysiąc i jeden. I umieściłem go u wejścia bramy dziedzińca mego i dałem mu chleb na wadze i wodę w mierze i poruczyłem go Nabû-ilowi, słudze, memu by czuwał nad nim, i rzekłem do sługi mego: «Zapisz w księgę wszystko, co powiem synowi memu Nadinowi, gdy będę wchodził i wychodził».

I odezwałem się i rzekłem do syna mojego Nadina [2]:

[1] T. j. w myśl umowy.
[2] Tu następują nauki karcenia, razem 46, z których podajemy kilka w dowolnym wyborze.

«Synu mój, kto nie słucha uszyma, z tylnej strony szyji posłuch mu wrażą». I odrzekł syn mój i rzekł do mnie: «Dlaczego to zapałałeś gniewem przeciw synowi twojemu?» I odrzekłem i powiedziałem doń: «Synu mój, jam cię usadowił na tronie czci a ty zepchnąłeś mnie z tronu mego, wszakże uczciwość moja ocaliła mnie».

1. Byłeś mi, synu mój, jak niedźwiadek, który ukłuł skałę, a ona rzekła: «serce spokojne ukłułeś», i ukłuł igłę a rzekła doń: «ukłułeś ostrze, które gorsze (ostrzejsze) od twego».

2. Byłeś mi, s. m., jak owca, która stała obok krzewu — oga[1] i zjadała go, i rzekł do niej krzew: «czemu zjadasz mnie, wszak wiesz, że korzeniem moim barwią skórę twoją?» I odrzekła owca: «ja zjadam cię za życia a po mojej śmierci wyrwą cię z korzeniem[2]».

3. Synu mój, byłeś mi jako ten, co rzuca kamień ku niebu, do nieba nie dotarł a on karę swoją od Boga otrzymał.

4. Synu mój, byłeś mi jak ten, co widzi bliźniego swojego drżącego od zimna a bierze dzban wody i wylewa nań.

5. Synu mój, choćbyś mnie nawet zabił, nie mógłbyś się ostać na miejscu mojem. Wiedz jednak, synu mój, że choćby ogon świni był siedm łokci długi, miejsca konia onaby nie zajęła a choćby włosy jej były miękkie jak jedwab, na ciało patrycjusza nigdyby nie weszły.

6. Synu mój, jam myślał, że będziesz następcą moim i że dom mój i mienie moje ty obejmiesz i odziedziczysz, ale Bogu to się nie podobało i nie wysłuchał głosu twojego.

7. Byłeś mi, synu mój, jak robak zbożowy, co niszczy spichlerze królów, a przecież za nic nie jest poczytany.

8. Byłeś mi, synu mój, jak ptaszek wabiący ptaśnika, który siebie samego od śmierci nie ocala a głosem swoim towarzyszy swoich zabija.

9. Synu mój, jam cię uczył, że jest Bóg, ale ty powstałeś przeciw niewolnikom dobrym i karciłeś ich, choć winy nie ponosili. Tak jak Bóg ocalił mnie gwoli mojej uczciwości, tak zniweczy ciebie zpowodu twych złych uczynków.

10. Synu mój, położono głowę osła w czaszy na stół, potoczyła się jednak i spadła na ziemię. Wówczas powiedziano: «Gniewa się na siebie sama, że honoru nie przyjęła».

11. Synu mój, prawdziwe jest przysłowie przekazane: «Siostrzeńca swego chwytaj pod ramiona twoje i roztrzaskaj go o skałę». A Bóg, co mnie ocalił, niech sądzi między nami!

I w tej samej chwili nabrzmiał Nadin jak łagiew i zmarł.

Kto czyni dobrze, dobrem mu odpłacą, a kto złoczyni, złem mu odpłacą. Kto dołki kopie pod bliźnim, sam w nie, jak jest wysoki, wpadnie. A Bogu przystoi chwała i nad nami oby było miłosierdzie Jego, amen!

Kończą się przysłowia Achikara, mędrca i sekretarza Sancheriba, króla Assuru i Niniwy.

[1] Krzew, którego liście czerwone służą do barwienia skóry owczej.
[2] Obraz ten, jak i następne, pragną wyrazić fakt niewdzięczności i zdradliwości Nadina a zarazem chybionego celu jego knowań.

BIBLIOTEKA WARSZAWSKI 1901/3a

gnie (np. terytorjalno-lokalne), z pewnych tylko zeszytów w całości korzystał, inne pozostawiając prywatnej lekturze młodzieży. Z tej też przyczyny każdy zeszyt jest osobno do nabycia, a po ukończeniu wydawnictwa będą także grupy zeszytów, stanowiące pewną całość, razem oprawiane (np. historja grecka, rzymska, Polska średniowieczna, wiek XIX i t. p.).

Winniśmy dodać jeszcze jedno wyjaśnienie. W doborze tekstów naogół kierowali się autorowie poszczególnych zeszytów wskazówkami podręczników, używanych dziś w szkole średniej. W wielu jednakże wypadkach niepodobna było trzymać się tej zasady. Przedewszystkiem większy nacisk położyły *Teksty źródłowe* na dzieje wewnętrzne narodów, ich życie społeczne, gospodarcze i kulturalne. Te właśnie momenty, które podręczniki szkolne zaledwie lakonicznie zdołają zaznaczyć, gdyż wymagają one obszerniejszego wyjaśnienia, mogą dopiero w świetle źródeł przemówić żywiej, językiem dosadnym i zrozumiałym. Zwłaszcza w tych epokach historji, które nie mogą być jaśniej zrozumiałe bez pokazania ich podkładu kulturalnego, trzeba było więcej miejsca poświęcić wyłuszczeniu ich wyobrażeń moralnych, religijnych, naukowych i t. p. (np. Grecja w IV w., średniowiecze, humanizm i reformacja).

Powtóre w historji nowożytnej większy, aniżeli w podręcznikach, położono nacisk na te zagadnienia polityki międzynarodowej, gospodarczej, kolonjalnej i t. p., których znajomość pożądana jest, ze względów dzisiejszej naszej sytuacji międzynarodowej, dla naszej młodzieży, z której wyrastają przyszli obywatele, urzędnicy, prawodawcy, dyplomaci Rzeczypospolitej.

Redakcję *Tekstów źródłowych* powierzyła Krakowska Spółka Wydawnicza inicjatorowi ich, Drowi Stanisławowi Kotowi, prof. historji kultury polskiej na Uniw. Jagiell.; poszczególne zeszyty poddane były rewizji wytrawnych pedagogów i dydaktyków, którym, podobnie jak autorom zeszytów, wydawcy składają gorące podziękowanie za ich troskliwość około poziomu i celowości wydawnictwa. P. T. nauczycieli historji proszą wydawcy o donoszenie swoich uwag i spostrzeżeń, z których skorzystają dla udoskonalenia *Tekstów źródłowych* w razie, jeśli one przyniosą taki szkole polskiej pożytek, jaki przyświecał zamiarom wydawców.

TEKSTY ZRÓDŁOWE DO NAUKI HISTORJI W SZKOLE ŚREDNIEJ

1. **Egipt starożytny,** opracował *Dr. Antoni Śmieszek,* prof. uniw. poznańskiego.
2. **Babilonja i Asyrja,** opracował *Dr. Mojżesz Schorr,* prof. uniwers. lwowskiego.
3a **Chetyci i Syrja,** opracował *Dr. Mojżesz Schorr,* prof. uniwersytetu lwowskiego.
3b **Palestyna starożytna,** opracował *Dr. Mojżesz Schorr,* prof. uniw. lwowskiego.
4. **Iran i Indje,** opracowali prof. *Dr. Antoni Śmieszek* i *Dr. Stanisław Schayer.*
5. **Najdawniejsze dzieje Grecji,** oprac. *Dr. Tadeusz Wałek,* prof. uniw. warsz.
6. **Grecja w okresie wojen perskich,** oprac. *Dr. Jerzy Kowalski,* prof. uniw. lwow.
7. **Grecja od wojny peloponeskiej do podboju macedońskiego,** opracował *Dr. Jerzy Kowalski,* prof. uniwersytetu lwowskiego.
8. **Aleksander Wielki i epoka hellenistyczna,** opr. *Tad. Wałek,* prof. uniw. warsz.
9. **Republika rzymska w dobie rozkwitu,** opr. *Dr. L. Piotrowicz,* prof. U. Jagiell.
10. **Upadek rzymskiej republiki,** oprac. *Dr. Ludwik Piotrowicz,* prof. uniw. Jag.
11. **Okres świetności cesarstwa rzymskiego,** opr. *Dr. L. Piotrowicz,* prof. U. Jag.
12. **Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego,** opr. *Dr. L. Piotrowicz,* prof. U. Jag.
13. **Europa w wczesnem średniowieczu,** opr. *Kaz. Dobrowolski,* bibljot. Bibl. Jag.
14. **Polska pogańska i słowiańska,** opr. *Dr. Aleksander Brückner,* prof. U. berlińsk.
15. **Walka cesarstwa z papiestwem,** opracował *Wł. Semkowicz,* prof. uniw. Jagiell.
16. **Budowa państwa polskiego (963—1138),** opr. *Dr. R. Grodecki,* prof. U. Jagiell.
17. **Europa w okresie wypraw krzyżowych,** opr. *Wł. Semkowicz,* prof. Uniw. Jag.
18. **Podziały i zjednoczenie państwa polskiego (1138—1320),** oprac. *Dr. Roman Grodecki,* profesor uniwersytetu Jagiellońskiego.
19. **Rozkwit średniowiecznego porządku w Europie (w. XIII—XIV),** opracował *Dr. Kazimierz Dobrowolski,* bibljotekarz Bibljoteki Jagiellońskiej.
20. **Budowa wewnętrzna Polski piastowskiej,** opr. *Dr. R. Grodecki,* prof. U. Jag.
21. **Utwierdzenie państwa polskiego (1321—1384),** op. *J. Dąbrowski,* prof. U. Jag.
22. **Dzieje Litwy i Rusi przed Unją z Polską,** opracował *Dr. Feliks Koneczny,* profesor uniwersytetu wileńskiego.
23. **Europa w okresie schizmy i soborów,** opr. *Dr. Jan Dąbrowski,* prof. U. Jag.